Karabağ, Alpaslan (2018). Damolla Sâbit Bin Abdülbâkî'nin Akâid-i Cevheriyye Adlı Eserinin İmlâ ve Dil Özellikleri, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2018/12, s. 55-85.

DAMOLLA SÂBİT BİN ABDÜLBÂKÎ'NİN AKÂİD-İ CEVHERİYYE ADLI ESERİNİN İMLÂ VE DİL ÖZELLİKLERİ*

*Alpaslan KARABAĞ***

Geliş Tarihi: 29.11.2018 ***Kabul Tarihi: 10.12.2018***

Özet

Bu makalede Damolla Sâbit Bin Abdülbâkî'nin Akâid-i Cevheriyye adlı eseri ele alınmıştır. 1883-1941 yılları arasında yaşayan Uygur din ve siyaset adamı Damolla Sâbit Bin Abdülbâkî, Doğu Türkistan istiklal ülküsünün sembol isimlerinden biridir. Abdülbâkî'nin, hac ibadetini eda etmek ve ilmî incelemelerde bulunmak amacıyla 1930 yılında çıktığı seyahati esnasında kaleme aldığı Akâid-i Cevheriyye, küçük yaştaki çocuklara hakiki İslam inancını öğretmek amacıyla soru-cevap usulüyle tertip edilmiş bir risaledir. Eserde genel olarak tevhit, Allah'ın kullara yapılmasını ve yapılmamasını emrettiği ameller, Allah'ın kemal sıfatları, peygamberlerin ve meleklerin özellikleri, cennet, cehennem, gerçek imana ulaşmanın yolları vb. konular ele alınmıştır. İmlâ, ses ve şekil hususiyetleri incelendiğinde Akâid-i Cevheriyye'nin Çağatay Türkçesinin özelliklerini taşıdığı tespit edilmiştir. Eser, 1930'lu yıllardan sonra Urumçi ağzına dayanan "merkezi şîve"yi edebî dil haline getiren Uygur Türklerinin 1932 yılında halen Çağatay Türkçesini kullandıklarını göstermesi bakımından da önemlidir. Bu çalışma, giriş ve Akâid-i Cevheriyye'nin imlâ ve dil özellikleri olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Damolla Sâbit Bin Abdülbâkî hakkında kısa bir bilgi verilmiş ve Akâid-i Cevheriyye ana hatlarıyla tanıtılmıştır. İkinci bölümde eser; imlâ, ses ve şekil özellikleri bakımından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Damolla Sâbit Bin Abdülbâkî, Akâid-i Cevheriyye, Doğu Türkistan, Çağatay Türkçesi, İmlâ ve Şekil Bilgisi.*

DAMOLLA SABİT BİN ABDULBAKİ'S AKÂİD-İ CEVHERİYYE'S ORTOGRAPHY AND LANGUAGE FEATURES

Abstract

Damolla Sabit Bin Abdulbaki's work named Akaid-i Cevheriyye was discussed in this article. Damolla Sabit Bin Abdulbaki was a religious and politic man lived between 1881-1941, is one of the symbolic names of East Turkestan independence. Abdulbaki, who wrote Al-Akaid-i Cevheriyye, who had been traveling in 1930 for the purpose of performing the hajj pilgrimage and conducting scholarly studies, is a risale who was arranged by asking and answering a question-answer procedure to teach the children of a young age to believe in Islam. In this work, generally, the monotheism, the deeds that God commands to be done and not to be done, the attributes of Allah, the attributes of prophets and Angels, the ways of paradise, hell, the ways of reaching true faith, etc. issues are discussed. When the features of spelling, voice and shape were examined, it was determined that Akaid-i Cevheriyye had the characteristics of Çagatay Turkish. The work is important in terms of showing that Uighur Turks, who made the "central accent" based on Urumqi's mouth after the 1930's, still use Çagatay writing language in 1932. This study consists of two parts, introduction and spelling and language characteristics of

---

* *Bu çalışma Prof. Dr. Fatma ÖZKAN'ın danışmanlığında hazırlanan yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Eserin orijinal metnine Yükseköğretim Kurulu'nun sitesinde bulunan ve tarafımızdan hazırlanan tez üzerinden ulaşılabilir.*

** *Öğretim Görevlisi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, e-posta: alpaslankarabag@outlook.com*
Orcid: 0000-0003-3751-7196

Akaid-i Cevheriyye. In the first part, a brief information about Damolla Sabit bin Abdulbaki was given and Akaid-i Cevheriyye was introduced. In the second part, the work was examined in terms of spelling, sound and shape characteristics.

Keywords: *Damolla Sabit bin Abdulbaki, Akaid-i Cevheriyye, East Turkestan, Çagatay Turkish, Spelling and Morphology.*

Giriş

19. yüzyıl Uygur tarihinin ve Doğu Türkistan istiklal ülküsünün sembol isimlerinden biri olan Damolla Sâbit b. Abdülbâkî, "Hicri 1300 yılında Kaşgar'a bağlı Artuş'un Azak kasabasında doğmuştur" (Jilili 2004: 31). İlk ve ortaöğreniminin ardından yüksek eğitimini Kaşgar ve Buhara'daki dönemin önemli medreselerinde tamamlamıştır. Kelam, fıkıh, tefsir, hadis, tarih, edebiyat, sarf, nahiv gibi bilimlerde derin bir bilgi birikimine ve iyi derecede Arapça bilgisine sahip olan[1] Damolla Sâbit b. Abdülbâkî, hayatını Doğu Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesine ve halkının aydınlanmasına adamış bir kişidir. Bu amaçla telif ve tercüme birçok eser kaleme almış, "camilerde vaazlar vermiş, gazeteler çıkarmış ve dernekler kurmuştur" (Kurban 2014: 322). Siyaset adamlığı bakımından da önemli bir şahsiyet olan Abdülbâkî, 1930'lu yıllarda fiilî olarak başlayan Doğu Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesinde aktif bir rol oynayamıştır. Bu bağlamda Hicri 1349 yılında hac ibadetini yerine getirmek, bazı temaslarda bulunmak ve "kurulması planlanan Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'ne uluslararası kamuoyunun bakış açısıyla ilgili tespitler yapmak amacıyla yurt dışı yolculuğuna çıkmış" (Kurban 2014: 320) ve değerli gözlemlerde bulunmuştur. *Akâid-i Cevheriyye*'nin *Mukaddime* bölümünde detaylı bir şekilde anlatılan ve iki yıl süren bu seyahat, Abdülbâkî'nin hayatında yeni ufuklar açmıştır. Bu seyahati süresince pek çok İslam âlimiyle görüşen ve bunlarla çeşitli konuları müzakere eden Abdülbâkî, ziyaret ettiği İslam memleketlerindeki geri kalmışlık ve dini meselelerde meydana gelen yozlaşmanın sebepleri üzerine uzun süre düşünmüştür. Nihayetinde İslam dünyasındaki geri kalmışlığı ortadan kaldırmak için, İslam'ı anlama ve yaşama noktasında asr-ı saadet dönemindeki samimiyetin ve ruhun yakalanması; eğitim, terbiye, hukuk ve hükümet sistemlerinin Kur'an-ı Kerim ışığında yeniden düzenlenmesi gerektiği sonuçlarına ulaşmıştır.

Damolla Sâbit b. Abdülbâkî, iki yıllık seyahatinden sonra Doğu Türkistan'a dönerek ülkesinin bağımsızlık mücadelesi için çalışmalarına devam etmiştir. Bu süreç içerisinde "12 Kasım 1933 yılında Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin kurulduğunu dünyaya ilan eden konuşmayı yapmış ve yeni hükümetin başbakanlık görevini üstlenmiştir" (Jilili 2004: 33, Ruzibaki 2014: 254). Ancak 1934 yılında Sovyet ve Çin güçlerinin baskıları ve bazı iç karışıklıklar, Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin sonunu hazırlamıştır. Aynı yıl "Çin yönetimi tarafından bölücülükle suçlanarak Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin önde gelen bazı devlet adamları ile birlikte hapishaneye atılan ve 1941 yılında 58 yaşında vefat edene kadar hapishanede kalan Abdülbâkî'nin bağımsızlık yolundaki çabaları unutulmamış, "Doğu Türkistan" terimi, siyasî bir mana kazanarak" (Kurban 2014: 322-323) bu coğrafyanın bağımsızlık ülküsü, sonraki kuşaklara kutsal bir emanet olarak kalmıştır.

Damolla Sâbit b. Abdülbâkî'nin hicri 1349 yılında hac ibadetini eda etmek ve çeşitli görüşmelerde bulunmak için çıktığı seyahatindeki gözlemlerden ve gençlere hakiki İslam inancını öğretmek amacıyla soru-cevap şeklinde tertip edilen bilgilerden meydana gelen *Akâid-i Cevheriyye*, toplam 24 varaktan oluşmaktadır. Abdülbâkî'nin tevhid, kelam, İslam'a sonradan karışan akideler, Müslümanlar arasında tezahür eden ayrılıklar, saf imana ulaşmanın yolları vb. konulardaki fikirlerinin anlaşılması açısından önemli bir kaynak

[1] Bkz. *Akâid-i Cevheriyye*, *Mukaddime* bölümü.

niteliği taşıyan *Akâid-i Cevheriyye*, ilk olarak hicri 1351 senesinde Hindistan'ın Dehli-yi Şâh-Cihânı'nda, Mahbûbu'l-Matâbi'de Arap harfleriyle neşredilmiştir[2]. Eserin "ikinci baskısı ise ilk baskısına uygun olarak hiç değişiklik yapılmadan hicri 1402 yılında Mekke'de Râbıtau'l-el âlemi'l-islamî matbaasında yapılmıştır" (Jilili 2004: 43). Eser, A4 boyutundaki sayfalar üzerine yazılmıştır. Toplam 13 satırdan oluşan kapak sayfasının çevresi, çeşitli çiçek resimleriyle süslenmiş ve bu süslemelerin iç tarafına da eserin adı tam ortada olacak şekilde kapak sayfasını meydana getiren bilgiler yerleştirilmiştir. Beyinne suresinin beşinci ayetiyle başlayan kapak sayfasında, eserin yazarının Doğu Türkistan'ın meşhur kişilerinden Kâşgarlı Damolla Sâbit b. Abdülbâkî olduğu, eserin yayımlanmasında dönemin önemli tüccarlarından Abdülsâmi Can Hacım ve Nimet Can Bay Hacım adlı kişilerin oğullarının büyük emeklerinin bulunduğu ve eserin hicri 1351 senesinde Mahbûbu'l-Matâbi'de neşredildiği bilgisi yer almıştır.

Akâid-i Cevheriyye'de kapaktan sonra, iki ve yedinci sayfalar arasında yer alan beş sayfalık *Mukaddime* bölümü bulunmaktadır. Birinci sayfasında 20, diğer dört sayfasında 23 satır bulunan *Mukaddime* bölümünde çoğunlukla Arapça ve Farsça kelimelerle teşkil edilen ağır ve edebi bir dil kullanılmıştır. Damolla Sâbit b. Abdülbâkî, *Mukaddime* bölümüne temiz ve mutedil havası, gül bahçeleri, dağları, gümüşleri eritecek kadar berrak olan akarsuları ve insanı mest eden tabiatıyla cennetten bir köşeye benzettiği Doğu Türkistan'ı tasvir etmekle başlamıştır. Bu tasvir bölümünün devamında Damolla, din kardeşleriyle birlikte dönemin önemli medreselerinde, açıklığı herkesçe malum, belagati aşikâr, mecazlarla dolu ve her türlü noksandan uzak Türk diliyle ilim tahsil ettiklerini, insanların bir kısmı putlara, yıldızlara, ateşe ibadet ederken kendilerinin Yaradan'ın sonsuz lütuf ve inayetiyle Allah'a iman edip Hz. Muhammed (s.a.v)'i onun kulu ve elçisi olarak tasdik ettiklerini ve böylece hidayet yolunu seçtiklerini ifade etmektedir[3].

Mukaddime bölümü, Abdülbâkî'nin 1349 yılında çıktığı seyahatin ayrıntılarıyla anlatıldığı bölümdür. Abdülbâkî, dinî ve pozitif bilimlerde ustalaştıktan sonra bu seyahati gerçekleştirmiş; İstanbul, İskenderiye, Taif, Mısır, Hicaz ve Hindistan'ı ziyaret ederek buralarda pek çok ilim ehliyle görüşmüş ve önemli tecrübeler kazanmıştır. Mekke, Medine ve Taif'te on beş ay geçiren Damolla Sâbit b. Abdülbâkî, İslam memleketlerinin geri kaldığını ve bazı temel dinî prensiplerde birtakım ikilemler hâsıl olduğunu üzülerek müşahede etmiş ve bu durumların sebepleri üzerine araştırmalar yapmıştır[4]. Bu amaçla Hz. Muhammed (s.a.v)'in sünnetlerini, sahabe ve selef-i salihîn'in eserlerini inceleyerek İslam'ın temel prensiplerini Kuran-ı Kerim ışığında yeniden tetkik etmiş, şüpheli gördüğü konuları kâmillerle istişare ederek sorularına cevaplar bulmaya çalışmıştır. Bütün bu tetkikleri neticesinde din kardeşlerinin itikat ve amellerinin, terbiye yöntemlerinin peygamberimizin siretlerine, dört halifenin sünnetlerine ve selef-i salihîn'in eserlerine uydurulması gerektiği sonucuna varmıştır. Damolla, yine bu tetkiklerinin neticesinde seleflerin halis tevhitte, saf imanda ve sünnet yolunda olduklarını; bunların ahlak, amel ve siyasetlerinin temelinde Kur'an-ı Kerim bulunduğunu; buna karşılık haleflerin tevhidine Yunan inanışlarından, İran hurafelerinden, İsrail kaynaklarından ve Asuriyye Keldaniyeleri'nin hikâyelerinden unsurlar karıştığını tespit etmiş, bunların inanç sisteminin Kur'an ve sünnet yolundan farklı olduğuna karar vermiştir[5]. Damolla'ya göre halefler, Allah'tan isteyecekleri şeyleri yaratılmışlardan istemekte, Allah'a mahsus sıfatları kullara yöneltmekte ve akaitlerin ispatı için kutsal kitabı ve sünnetleri yeterli görmeyerek kelam ilmini Kur'an-ı Kerim ve sünnetlerin temeli olarak kabul etmektedirler. Onların bu sakıncalı fikirleri "*taşa oyulan nakışlar ya da küçük yaşlarda tekrar edilerek ruha işleyen*

[2] *Akâid-i Cevheriyye* s.1.
[3] *Akâid-i Cevheriyye* s.2.
[4] *Akâid-i Cevheriyye* s.3.
[5] *Akâid-i Cevheriyye* s.3.

Kur'an sureleri gibi[6]" zamanla haleflerin düşünce sistemine yerleşmiş, evham ve hile çoğalınca da Müslümanlar, İslam'ı anlama, yaşama, onun temel prensipleri konusunda çeşitli gruplara ayrılmışlar; amel ve ibadetlerde farklı anlayışlar geliştirmişlerdir. Abdülbâkî, bu bölünmüşlüğün ve yozlaşmanın ortadan kaldırılmasının ancak haleflerin, selefler gibi kutsal kitaba, peygamberin sünnetlerine, İslam'ın kanunlarına uymalarıyla ve hurafelerden arındırılmış bir tevhitle mümkün olabileceğini ifade etmektedir. Ona göre Müslümanlar ancak böyle yaparlarsa Allah'ın yardımına ulaşabilirler[7]. Damolla Sâbit b. Abdülbâkî, *Mukaddime* bölümünde, seyahati süresince İslam dünyasında zuhur eden olumsuzluklar ve bunların çözüm yollarını İstanbul, İskenderiye, Mısır ve Hint ulemalarının muhakkakları ile müzakere ettiğine de değinmekte, özellikle benzersiz din âlimi olarak zikrettiği Reşit Rıza ile birkaç kez görüşüp fikir alışverişinde bulunduğunu anlatmaktadır. Abdülbâkî, *Mukaddime*'nin son sayfasında seyahatini tamamlamadan önce İslam'ın başladığı, ilk vahyin indiği yerde, Doğu Türkistan'daki din kardeşlerine içmekle tükenmeyen, yemekle bitmeyen, gönül kırgınlıklarına şifa olan bir çeşit hurma ve zemzem hediye etmeye niyet ettiğini ifade etmektedir. Bu amaçla önce iki defterden oluşan *İslam Kanunu* adlı eserini bastırmayı düşünmüş ancak seyahatinin uzun sürmesi ve bu eseri yayımlatmak için bir hayli zaman gerektiği için, bu fikirden vazgeçerek halis tevhit hakkında küçük çocuklar için soru-cevap usulü ile *Akâid-i Cevheriyye* risalesini tertip etmiştir. Bu kısa risaleden sonra İmam Tahâvî'nin *Beyânü's-Sünne* adlı eserini Türkçeye tercüme edip her iki eseri birleştirerek din kardeşlerine hediye etmiştir. Damolla, *Beyânü's-Sünne*'nin tercümesinde nahiv, sarf ve beyan kaidelerini değil, içeriği ele aldığını; tercümede sarf, nahiv ve terkip keyfiyetinden söz etmenin maksada aykırı bir durum olduğunu ifade ederek *Akâid-i Cevheriyye*'nin *Mukaddime* bölümünü bitirmektedir[8].

Akâid-i Cevheriyye'de *Mukaddime* bölümünden sonra tek sayfa üzerine yazılmış 27 satırdan ibaret olan ve tevhit konusunun işlendiği *Fâ'ide* bölümü yer almaktadır. Bu bölümün başlangıcında Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de halis tevhidin mertebesini beyan ettiği ve bu konuyla alakalı olarak En'âm suresini nazil kıldığı anlatılmaktadır. Buna göre Allah'ın birliğine iman edip ibadetlerde ona hiçbir şeyi ortak koşmayan, imanlarına şirki karıştırmayan kullar, doğru yoldadırlar ve bunlar hidayet nuru ve iman kuvvetiyle daima dalalet ve zilletten uzaktırlar[9]. İmam Buhârî ve İmam Müslim'in Ubadah b. Es-Sâmit'ten rivayet ettikleri bir hadise göre ise "Allah'tan başka yaratıcı yoktur, Allah'a zatta, sıfatta ve ef'âlde hiçbir şey ortak değildir, Muhammed aleyhis-selam ve İsa peygamber Allah'ın kulu ve elçisidir, Allah'ın yarattığı cennet ve cehennem haktır." diye şehadet eden kulları Allah cennete dâhil edecektir[10]. *Fâ'ide* kısmında tevhidin önemine vurgu yapmak için, Hz. Musa'nın Allah'a ettiği bir duayı konu alan, İmam ibni Hibbân ve İmam Hâkim'in Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet ettikleri başka bir hadise de yer verilmektedir. Buna göre Hz Musa, Allah'ı zikretmek için ondan kendisine bilinmeyen bir şey öğretmesini istemekte, Allah da Hz. Musa'ya yedi asuman ve yedi zemindeki bütün yaratılmışlardan daha değerli olan "*lā-ilāhe il'lāllāh*" sözünü tekrarlamasını buyurmaktadır[11]. Damolla Sâbit b. Abdülbâkî, bu ayet ve hadislerle tevhidin faziletlerini ve sevabının büyüklüğünü ortaya koymak istemiş, hakikî imanın yolunu göstermiştir.

Akâid-i Cevheriyye'de, *Fâ'ide* bölümünden sonra 8 ve 24. sayfalar arasında eserin yazılış gayesini teşkil eden *Metin* (soru-cevap) bölümü yer almaktadır. Bu bölümün birinci sayfası 19, diğer sayfaları 23 satırdan ibarettir. Sayfalardaki her soru (sual) kelimesinin sonundaki lam (ل) harfinin içine soruların, cevap kelimesinde yer alan (ب) harfinin içine

[6] *Akâid-i Cevheriyye* s.4.
[7] *Akâid-i Cevheriyye s.5.*
[8] *Akâid-i Cevheriyye s.6.*
[9] *Akâid-i Cevheriyye* s.7.
[10] *Akâid-i Cevheriyye* s.7.
[11] *Akâid-i Cevheriyye* s.7.

de cevapların Arap rakamıyla numaraları yazılmıştır. Damolla Sâbit b. Abdülbâkî'nin, insanları İslam'ın temel prensipleri hakkında bilgilendirmek ve halis İslam inancını öğretmek amacıyla kaleme aldığı *Akâid-i Cevheriyye*'nin *Metin* bölümünde toplam 53 soru sorulmuş ve bu sorulara Kur'an'daki ayet ve hadisler ışığında cevaplar verilmiştir. Bu bölümün dikkat çeken bir başka özelliği de Arapça ve Farsça kelimelerin yoğun olarak kullanıldığı *Mukaddime* ve *Fâ'ide* bölümlerine göre dilinin sade ve kolay anlaşılır olmasıdır.

Akâid-i Cevheriyye'nin *Metin* bölümü, Âli İmrân suresinin 8. ayetiyle başlamaktadır. Bu ayetin hemen altına hüsnühatla ve harekeli olarak besleme yazılmış ve metnin birinci sorusuna geçilmiştir. İlk olarak Allah'ın kullarından istediği iyi şeylerden en önemlisinin ne olduğu sorusu, Âli İmrân suresinin 5. ayeti ve "*innā muʿā şire'l-enbiyāi dînunā vāḥidun*" hadisi delil gösterilerek cevaplanmıştır[12]. Buna göre Allah'ı tek yaratıcı kabul ederek ona hiçbir nesneyi ortak koşmamanın en önemli dini ilke olduğu belirtilmiştir. Bu sorunun arkasından Allah'ın kullarına yasakladığı en kötü şeyin ne olduğu sorusu sorulmuş, cevapta Beyyine suresinin 5. ayeti delil gösterilerek Allah nezdinde kulların yaptığı en kötü amelin şirk olduğu belirtilmiş ve şirkin asla bağışlanmayacağı açıklanmıştır[13]. En makbul ve en menfi amellerin neler olduğu soruları cevabını bulduktan sonra kullara vacip olan fiiller ele alınmıştır. Buna göre Allah'ı, Hz. Muhammed'i (s.a.v), İslam dinini kanıtlarıyla bilmek ve bunlara inanmak, ibadetleri peygamberin gösterdiği usulle yapmak ve Allah'tan gelen sıkıntılar karşısında sabır göstermek insanlara vacip olan şeylerin başında gelmektedir. Asr suresinde belirtildiği üzere Allah'ı, peygamberleri ve İslam'ı tanıyıp temiz gönülle iman edenler, cefalara sabır gösterenler ziyanda değildirler[14]. Damolla Sâbit b. Abdülbâkî, amel ve ibadetin maksadının ne olduğu sorusunu üçüncü sırada cevaplandırmaktadır. Buna göre Allah'ı isim ve sıfatları ile iyi şekilde tanımak, onun yeri ve göğü yaratmakta, istediği gibi kullanmakta ortağı olmadığına inanmak, ezeli ve ebedi olduğuna tanıklık etmek, nimetlerine şükretmek, onun kendi büyüklüğü ile her şeyden zengin olduğuna, her şeyin onun isteği ve takdiri ile vuku bulduğuna saf gönülle inanmak amel ve ibadetin temel maksadıdır[15].

Dini bilgiler bakımından son derece geniş bir konu çeşitliliğine sahip olan *Akâid-i Cevheriyye*'de ayet ve hadislerden istifade edilerek şu sorulara da cevap verilmiştir:

Amel ve ibadet ile ilahi sırlara ermenin hâsıl olması için vesile nedir? Kullara vacip olan en önemli şey nedir? İnkıyat kaç mertebedir? Tevhitten sonra (kullara) vacip olan şey nedir? Allah'ın kemal sıfatları, meleklerin ve peygamberlerin özellikleri nelerdir? Kutsal kitaplar nelerdir? İmanın eksik ya da fazla olması mümkün müdür? Müminler günah işlemekle kâfir olur mu? İman, hidayet, küfür, dalalet, iyilik ve kötülük kimdendir? Allah'ın hükümleri kaç türdür? Kulların amellerini meydana getiren kimdir? Rızık nedir? Kulun amele istidadı ne zamandır? İnsan ne şekilde ölürse ölsün mutlaka eceliyle mi ölür? Günahkâr insan tövbesiz ölürse onun hükmü ne olur? İnsan mezarda dirilir ve onu iki melek sorguya çeker mi? Kabir azabı kimleredir? Kıyamet günü gerçek midir, İsrafil adlı meleğin insanların hesap meydanına toplanmalarını sağlamak için sur üflemesi doğru mudur? Levh ve kalem gerçek midir? Kıyamet günü ölüler diriltilip mezarlarından çıkarılır mı? Kıyamet günü kullara amel defterlerinin verilmesi doğru mudur? Kulların amel ve ibadetlerinin tartıldığı terazi gerçek midir? Cehennem üzerine çekilen köprü gerçek midir? Hz. Muhammed'in Mirac'ı gerçek midir? Kevser Havuzu, Cennet ve Cehennem gerçek midir? Cennet'te Allah'ı görmek mümkün müdür? Peygamberlerin şefaati gerçek midir, gerçekse kimleredir? Cennet'in kapısını ilk kim açacaktır? Allah dostlarının keramet sahibi olmaları gerçek midir? Veli, peygamber ile marifet ve mertebede eşit midir? Peygamberler

[12] *Akâid-i Cevheriyye* s.8.
[13] *Akâid-i Cevheriyye* s.8.
[14] *Akâid-i Cevheriyye* s.9.
[15] *Akâid-i Cevheriyye* s.9.

marifet ve mertebede eşit midir? İslam ümmetinin en faziletlisi kimdir? Günahkâr insanın arkasından namaz kılmak uygun mudur? İki çizmeye mesh etmek caiz midir?

Damolla Sâbit b. Abdülbâkî, bütün bu sorulara delilleriyle birlikte cevap verdikten sonra yirmi üçüncü sayfanın on dokuzuncu satırından itibaren kıyamet alametleri hakkında bilgi vermekte ve eserini Âli İmrân suresinin 19., 193. ve Bakara suresinin 201. ayetleriyle bitirmektedir.

Akâid-i Cevheriyye'nin İmlâ ve Dil Özellikleri

15. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar Orta Asya Türk halklarının kullandıkları ortak yazı ve edebiyat diline Çağatay Türkçesi adı verilmektedir. "Orta Asya İslami Türk edebiyatı dilinin belirli bir devrini ifade etmek için kullanılan" (Eckmann 2009: 13), kapsamı, başlangıç ve bitiş tarihleriyle ilgili olarak Fuat Köprülü, A. N. Samoyloviç, M. A. Şçerbak, J. Eckmann, Mustafa Canbolat gibi Türkologların farklı görüşler öne sürdükleri Çağatay Türkçesi, 20. yüzyılın başlarından itibaren yerini Yeni Uygur Türkçesine[16] bırakmıştır. "1930'lara kadar Çağatay yazı dilini kullanan Uygurlar, bu tarihten sonra Ürimçi (Urumçi) ağzına dayanan "merkezi şîve"yi edebî dil haline getirmişlerdir" (Ersoy 2007: 360).

"Çağatayca metinlerin karakteristik yazım özellikleri, Türkçe sözcüklerdeki ünlülerin hareke ile değil harflerle gösterilmesi, eklerin sözcüklerden ayrı yazılması, geniz n'sinin ڭ ile, art ünlülü Türkçe sözcüklerdeki t' ve s'nin ت ve س ile, p ve ç ünsüzlerinin ب ve ج ile yazılmasıdır" (Ölmez 1996: 37).

Damolla Sâbit b. Abdülbâkî'nin hicri 1349 yılında çıktığı seyahati esnasında kaleme alınan ve hicri 1351 yılında Hindistan'da basılan *Akâid-i Cevheriyye*'nin, Çağatay Türkçesinin imlâ ve dil özelliklerini taşıdığı görülmektedir. Eserin imlâ ve dil özellikleri bakımından incelendiği bu çalışmada üç temel amaç gözetilmiştir. Bunlardan birincisi dil incemeleri için malzeme sağlamak, ikincisi Çağatay Türkçesinin dil özelliklerini taşıyan bir eseri imlâ ve şekil özellikleri açısından incelemek, üçüncü ise Damolla Sâbit b. Abdülbâkî ve *Akâid-i Cevheriyye*'nin ilmi bakımdan tanınmasına katkı sağlayabilmektir. Çalışmanın bu kısmından sonra incelemeye konu olan *Akâid-i Cevheriyye*, AC biçiminde kısaltılacak; ayrıca Orhon Türkçesi için OT, Eski Türkçe için ET, *Kutadgu Bilig* için KB, *Dîvânu Lugâti't Türk* için DLT kısaltmaları kullanılacaktır. Metin incemesinde kullanılan ve parantez içinde gösterilen rakamlardan birincisi sayfa, ikincisi satır numarasını göstermektedir.

İmlâ Özellikleri

1.1. Ünlülerin Yazımı

1.1.1. *a* ünlüsünün yazımı

Söz başındaki "*a*" ünlüsü için medli elif (آ) ve elif (ا) harfleri karışık olarak kullanılmıştır; ancak ağırlığın medli elif harfinde olduğu görülmektedir. Metin içerisinde birden fazla kez tekrar edilmiş olan *ana, anla-, anıñg, añga, al-, alın-* ve *arka* sözcüklerinin imlâsında tutarsızlık bulunmaktadır. Bu sözcüklerin ilk harfi için kimi zaman elif, kimi zaman medli elif kullanılmıştır:

آلمه alma (2-9); انداغ andaġ (3-5); آرالاشتورغان aralaşturġan (4-4); آرالاشىب aralışıp (4-10); اناسى anası[17] (4-21); انكلاب añglap[18] (4-23); ارقاداش arḳadaş (6-11); آنىڭ anıñg[19] (7-

[16] Çağatay Türkçenin devamı olarak kabul edilen bir diğer Türk lehçesi, Özbek Türkçesidir.
[17] ana sözcüğü 24-2'de medli elifle yazılmıştır: آناسيغا anasıġa.
[18] anla- fiili 12-6'da medli elifle yazılmıştır: آنكلايدور añglaydur.
[19] anıñg sözcüğü 10-19, 11-9, 11-14'da elif harfiyle yazılmıştır.

22); آنکا aŋ͡ga[20] (8-5); الینغان alıŋgan[21] (11-21); آل al-[22] (12-23), ارقه arḳa[23] (19-11); آچقونچه açḳunça (20-3); آیاق ayaḳ (24-3).

Söz içi *a* ünlüsü elifle (ا) yazılmıştır:

اوچماقی uçmaḳı (2-1); تاغلریده tağlarıda (2-4); آقیب تورغان aḳıp turġan (2-4); انداغ andaġ (3-5); بارسام barsam (3-11); تاشلاب taşlap (5-4); یوقاتماق yoḳatmaḳ (10-20); آراسیدا arasıda (11-8); yardım (18-20); باشیغه başıġa (21-10); یالانکغاچ yalaŋ͡ġaç (24-3) vd.

Bazı sözcüklerde ilk hecedeki "*a*" ünlüsü yazılmamıştır:

یمغور yamġur (1-10); قریندشلریم ḳarındaşlarım (3-15); یمان yaman (3-22); قناتلري ḳanatları (13-6); سه سناما sanamasa قوزغماق ḳozġamaḳ (23-19).

Söz sonundaki "*a*" ünlüsü genellikle güzel he (ه) ile gösterilmiştir. Sayısı fazla olmamakla birlikte zamirlerin yönelme haliyle çekimlendiği örneklerde ve birkaç kelimede söz sonunda elif (ا) kullanılmıştır:

خکمتغه ḫikmetġa (1-6); شاهجهانده Şâh-Cihânda (1-9); منا muna (7-22); اولرده olarda (5-22); مونچه munça (21-20) vd.

1.1.2. *e* ünlüsünün yazımı

Söz başındaki "*e*" ünlüsü elif (ا) ile yazılmıştır. Eserde "*e*" harfiyle başlayan Türkçe tek sözcük tespit edilmiştir: اللیک ellig (18-17). Söz içinde "*e*" ünlüsü genellikle elif (ا) ile yazılmıştır. Güzel he (ه) ile yazılan örnekler azdır:

ایماس imes (3-39); نرسه لر نی nerselerni (4-6); دیکان digen (4-18); کوپه ییب köpeyip (4-11); چومکان çömgen (5-17); ایشانیب işenip (7-15); بیلانور bilenür (10-4); اولکانده ölgende (18-10); کیتادور kitedür (7-22) vd.

Söz sonunda "*e*" ünlüsü güzel he (ه) ile gösterilmiştir:

کیچه kiçe (2-20); مرتبده mertebede (3-21); ایله ile (4-4); کوپه ییب köpeyip (4-11); نرسه nerse (4-20); یته yete (yedi) (7-21); توشسه tüşse (7-21); ایچیده içide (10-15); آلته alte (altı) (10-20); کورمسه körmese (11-6) vd.

1.1.3. *ı/i* ünlülerinin yazımı

Söz başında "*ı/i*" ünlüleri elif (ا) - ye (ى) ile yazılmıştır: Eserde "*ı*" ünlüsüyle başlayan Türkçe kelime tespit edilmemiştir:

ایچیده içide (3-18); ایش iş (4-21); ایکی iki (4-22); ایشانیب işenip (7-15); ایکه سیدین igesidin (9-20); ایلکری ilgeri (10-5); ایکنجی ikinçi (10-14); اشلرغه işlerġa (12-22); ایچمک içmek (14-11); اینچکه inçke (20-2); ایشکی نی işikini (21-21) vd.

Söz içindeki "*ı/i*" ünlüsü için ye (ى) kullanılmıştır:

تاغ لریده tağlarıda (2-4); یتمیش yetmiş (4-22); چاقیب çaḳıp (2-6); آچیلغان açılġan (2-9); یول سیز yolsız (2-17); تاپدیم tapdım (3-19); قریندشیم ḳarındaşım (5-16); آتاسیز atasız (7-12); آییده ayıda (10-15); بیریب birip[24] (4-12); پشورماق pışurmaḳ (6-3) vd.

Söz sonunda "*ı/i*" ünlüsü ye (ى) ile yazılmıştır:

[20] aŋ͡ga sözcüğü 15-20'de elif harfiyle yazılmıştır: انکا.
[21] alın- fiili 11-21'de başka bir yerde medli elifle yazılmıştır: آلینمایدور alınmaydur.
[22] al- fiili 14-11 ve 23-23'te elif harfiyle yazılmıştır: الماق almaḳ, الیب alıp.
[23] arka sözcüğü 23-9'da medli elifle yazılmıştır: آرقه.
[24] bir- fiili 8-5, 9-14, 10-14, 15-20, 19-10, 20-21, 21-14'de بر şeklinde yazılmıştır.

نرسه لرنی nerselerni (4-6); دیدی didi (5-1); بولوریدی bolur idi (5-13); بری biri (5-19); سنی seni (7-19); کونکلی köŋ͡gli (9-17); دیدی didi (10-2); ایلکری ilgeri (10-5); بونی bunı (6-15); آنی anı (7-13); قیلغوچی ḳılġuçı (16-2); بولماقی bolmaḳı (16-5); یوقارقی yoḳarḳı (18-5) vd.

Bazı sözcüklerde "*ı-i*" ünlüsü yazılmamıştır:

یراق yıraḳ (2-6); کچیک لیک ده kiçiglikde (4-10); بر bir (4-21); کشی kişi (4-21); چکسیز çigsiz (2-1); ایشکی نی işikini (21-21) vd.

1.1.4. *o/ö* ünlülerinin yazımı

Söz başında "*o/ö*" ünlüleri elif-vav (او) ile yazılmıştır:

اوتلرینی otlarını (2-7); اوقوشغان oḳuşġan (2-15); اون on (3-9); اویولغان oyulġan (4-10); اورونلاشدی orunlaşdı (4-11); اونکلانمایدور on͡glanmaydur (5-22); اوقوماقدور oḳumaḳdur (10-14); اوخشامایدور oḫşamaydur (12-2); اولتورادور öltüredür (16-22); اولوک ölüg (17-15); اوتماکی ötmeki (20-2); اورمه لاب örmelep (20-5) vd.

Söz içindeki "*o/ö*" ünlüleri vav (و) ile yazılmıştır:

یوروشی yoruşı (2-3); اوقوشغان oḳuşġan (2-15); بولوب bolup (3-7); سونکرادین son͡gradın (3-15); سورالادورغان soraladurġan (4-6); قشوللوب ḳoşulup (5-4); چونکراقی çon͡graḳı (8-12); کوپ köp (2-14); کوروشوب körüşüp (3-7); کوردوم kördüm (3-11); کوترمک kötermek (13-3) vd.

1.1.5. *u/ü* ünlülerinin yazımı

Söz başında "*u/ü*" ünlüleri elif-vav (او) ile yazılmıştır:

اولوغ uluġ (5-9); اوزاب uzap (4-15); اوشبو uşbu (8-7); اویقو uyḳu (14-11); اوچون üçün (1-7); اوزولکان üzülgen (2-10); اوستیده üstide (3-18); اوچ üç (4-22) vd.

Söz içindeki "*u/ü*" ünlüleri vav (و) ile yazılmıştır:

یوروشی yoruşı (2-3); تورغان turġan (2-4); اوقوشغان oḳuşġan (2-15); یولدوزلرنی yulduzlarnı[25] (2-16); قشولوب ḳoşulup (5-11); شونداغ şundaġ (7-25); کوک kök (3-7); یوز yüz (5-19); توشکان tüşken (6-11); توشسه tüşse (7-22); یوکوروب yügürüp (20-5) vd.

Söz sonundaki "*u/ü*" ünlüleri vav (و) ile yazılmıştır:

مو mu (de/da, bile; soru edatı (4-8)); اوشبو uşbu (8-7); چیقغو çıḳġu (dik (11-15)); اویقو uyḳu (14-11); سو su (20-18) vd. Söz içindeki bazı yuvarlak ünlüler yazılmamıştır: کموش kümüş (2-4); قشولوب ḳoşulup (5-11); قورقنجی ḳorḳunçı (5-4); منا muna (7-22).

1.2. Ünsüzlerin Yazımı

1.2.1. Geniz *n*'sinin yazımı

Geniz *n*'si, nun-kef (نک) ile yazılmıştır:

منیک meniŋ͡g (4-19); انکلاب aŋ͡glap (4-23); نرسه لرنینک nerselerniŋ͡g (8-3); صونک soŋ͡g (11-15); قیلغوچی نینک ḳılġuçınıŋ͡g (17-22); اولوک نینک ölügniŋ͡g (18-4); یالانکغاج yalaŋ͡ġaç (24-3) vd.

1.2.2. *p* ünsüzünün yazımı

"*-p*" (پ) zarf-fiil ekinin düzenli olarak "*-b*" (ب) ile yazıldığı görülmektedir. *Tap-, tapşur-, pışur-, köp ve köprüg* sözcüklerindeki *p* ünsüzü (پ) ile yazılmıştır:

قیلیب ḳılıp (2-2); کوپ köp (2-14); کیلتوروب kiltürüp (2-19); بولوب bolup (3-3); سوراب sorap (3-14); تاپدیم tapdım (3-19); پشورماق pışurmaḳ (4-3); تانوب tanup (9-5); کوپروک köprüg (20-1); یوموب yumup (20-3); مانکیب maŋ͡gıp (20-5); تاپشورولسه tapşurulsa (23-4) vd.

[25] yulduz sözcüğü 9-8'de یلدیز yıldız şeklinde yazılmıştır.

1.2.3. *ç* ünsüzünün yazımı

"*ç*" ünsüzü genellikle çim (چ) ile yazılmıştır:

چاقماق çaḳmaḳ (2-6); آچیلغان açılġan (2-9); چیقیب çıḳıp (2-12); ایچیده içide (3-18); بولغاچ bolġaç (3-20); باشقه چه başḳaça (4-6); کچیک لیک ده kiçiglikde (4-10); قیلغوچی ḳılġuçı (6-8); قانچلیک دور ḳançalikdür (11-23); چین çın (12-9); قیلغوچی ḳılġuçı[26] (17-22) vd.

Bazı sözcükler cim (ج) ile yazılmıştır:

برنجی birinçi (10-10); ایکنجی ikinçi[27] (10-14); تورتنجی törtünçi (10-14); بشنجی beşinçi (10-15); آلتنچی altınçı (11-1); قیلنچ kılıç (20-2); یالانچاچ yalanġaç (24-3) vd.

1.2.4. *t* ünsüzünün yazımı

"*t*" ünsüzü, eserde daima te (ت) ile yazılmıştır:

ایریتکان iritken (2-4); تاپدیم tapdım (3-19); تاشقه taşḳa (4-10); تاشلانیب taşlanıp (5-4); آتیب atıp (6-2); آتاسز atasız (7-12); یوقاتماق yoḳatmak (10-20); یتیشمک yetişmek (11-22); صاتماق ṣatmaḳ (14-11); تانیسه tanısa (14-22); توتسه tutsa (23-15) vd.

1.2.5. *s* ünsüzünün yazımı

"*s*" ünsüzü sin (س) ile yazılmıştır[28]. Çağatay Türkçesinin kimi eserlerinde görülen *s*'nin, sin'in altına üç nokta konularak yazılması örneğine eserde rastlanmamıştır:

باسیلیب basılıp (1-9); چکسیز çigsiz (2-1); سولر sular (2-4); بارسام barsam (3-11); سوراب sorap (3-14); سونکرادین soñgradın (3-15); کسیلکان kesilgen (6-9); سنکا sañga (7-20); بولماس bolmas (9-23); سورالمایدور soralmaydur (12-4); ساقلایدور saḳlaydur (13-1), صاتماق ṣatmaḳ (14-11) vd.

1.3. Eklerin Yazımı

Eserdeki eklerin bazıları sözcükten ayrı yazılmıştır:

اوت لرینی otlarnı (2-8); یول سیز yolsız (2-17); کچیک لیک ده kiçiklikde (4-10); باشقه چه başḳaça (4-6); یول لرینی yollarını (3-15); ایلچی سیدور ilçisidür (7-10); ایکه سیدین igesidin (9-20); کیلکا نی نی kilgenini (20-8); ایشکی نی işikini (21-21); نرسه لر نی nerselerni (4-6); ایلچی سیدور ilçisidür (7-10); نرسه لرنینک nerselerniñ (8-3) vd.

1.4. Ses Özellikleri

1.4.1. Ünlü Değişmeleri

1.4.1.1. Daralma

e > i

"Çağataycanın en büyük ses değişikliği hususiyeti *e>i* değişikliğidir" (Ergin 1992: 211). "Kelime başında ve ilk hecedeki *e*'ler Çağataycada büyük ölçüde *i*'ye çevrilmiştir" (Ergin 1992: 2011, Akar 2005: 2007, Eckmann 2009: 33).

Metinde Çağatay Türkçesinde görülen kök hecedeki *e>i* değişimini gösteren çok sayıda örnek bulunmaktadır. Ancak bu örneklerin imlâsı düzenli olmadığı için aynı sözcük ی ile yazıldığı gibi ی sesi gösterilmeden de yazılmıştır. Bu sebeple metin okunurken ی'nin yazılmadığı örnekler "*e*" şeklinde okunmuştur.

e > i değişimini yansıtan örnekler:

[26] ḳılġuçı sözcüğü 16-17'de قیلغوجی şeklinde yazılmıştır.
[27] ikinçi sözcüğü 12-3'de ایکنچی şeklinde yazılmıştır.
[28] soñg ve sat- sözcükleri (ص) ile yazılmıştır.

iri- "erimek" (2-4) < DLT eri- (Atalay 1986: 189); *irte* "erken, sabah, yarın" (2-6) < DLT ėrte (Atalay 1986: 192); *kil-* "gel-" (2-19) < DLT kel- (Atalay 1986: 295); *kiçe* " gece" (2-20) < DLT keçe (Atalay 1986: 290); *di-* "de-" (4-8) < DLT tė- (Atalay 1986: 591); *i-* (ol-) "e-" (4-2) < DLT e- (Atalay 1986: 167); *yi-* "yemek" (6-12) < DLT yė- (Atalay 1986: 767); *kiç-* "geçmek" (6-13) < DLT keç- (Atalay 1986: 289) vd.

İkili özellik gösteren sözcükler:

yit- "yetmek" (9-1) ~ *yet-* "yetmek" (11-22, 14-2, 14-7, 14-8) < DLT yet- (Atalay 1986: 776); *ber-* "vermek" (5-12) ~ *bir-* "vermek" (10-19, 14-1, 15-8, 18-6, 19-10, 19-11, 19-12) < DLT bėr (Atalay 1986: 83) .

1.4.1.2. Düzleşme

Çağatay Türkçesinin belirli hususiyetlerinden olan düzleşmeyle ilgili olarak AC'de tek örnek tespit edilmiştir:

-ü- > -e-

köter- "yükseltmek, taşımak" (13-3) < DLT kötür- (Atalay 1985: 368).

1.4.1.3. Genişleme

-ı > -e

alte "altı" (10-20) < OT altı (Tekin 2003: 128).

-ı- > -a-

yalan͡g "çıplak, yalın" (24-3) < DLT yalın͡g (Atalay 1986: 735).

1.4.1.4. Öndamaksıllaşma

-o- > -ü-

yürü- "yürümek" (10-19) < DLT yoru- (Atalay 1986: 802).

ı- > i-

inen- "inanmak" (10-22) < DLT ınan- (Atalay 1986: 217); *iber-* "göndermek" (10-13) <**iyiber*-<*ıdu ber (Ölmez 1996: 51, Argunşah 2013: 86).

-a- > -e-

inen- "inanmak" (10-22) < DLT ınan- (Atalay 1986: 217).

1.4.1.5. Yuvarlaklaşma

"İlk hecedeki yuvarlak ünlünün etkisiyle, ikinci hecedeki düz ünlünün, bazı hallerde de ikinci hecedeki yuvarlak ünlünün etkisiyle, ilk hecedeki düz ünlünün Çağatay Türkçesinde yuvarlaklaştığı görülmüştür" (Eckmann 2009: 33).

İlerleyici ses benzeşmesi yoluyla ilk hecede yuvarlaklaşma:

-ı- > -u-

oḳu- "okumak" (2-15; 23-15…) < DLT, KB oḳı- (Atalay 1986: 430, Arat 1979: 336).

Gerileyici ses benzeşmesi yoluyla ilk hecede yuvarlaklaşma:

e- > -ö

ötük "çizme" (23-12) < DLT etük (Atalay 1986: 204).

a- > o-

oçuḳ "açık" (23-13) < DLT açuḳ (Atalay 1986: 5).

1.5. Ünlü Düşmesi

1.5.1. Söz İçinde Ünlü Düşmesi

Bazı sözcükler ünlü ile başlayan bir ek aldıkları zaman ikinci hecelerindeki ünlüleri düşürmüşlerdir:

orun: *ornıda* "yerine" (5-5).

Buyur-: *buyraġan* (8-3).

1.5.2. Söz Sonunda Ünlü Düşmesi

-yu/-yü zarf-fiil eki ünlüsünü düşürmüş (Ölmez 1996: 52), *-y* şekline dönüşmüştür: diy<tiyü, yıglay<ıglayu (Ercilasun 2004: 430).

ḳalmay "kalmadan" (4-5, 5-7); *beyān ḳılınmay* "açıklanmadan" (6-22); *şirk ḳılmay* "ortak etmeden" (8-6); *kem ziyāde ḳılmay* "azaltıp çoğaltmadan" (14-8); *ḫıyānet ḳılmay* "ihanet etmeden" (14-8); *kitmān ḳılmay* "gizlemeden" (14-8); *işinmey* "inanmadan, inanmayıp" (14-21).

1.6. Ünlü Uyumu

"Ünlü uyumu, bir kelimedeki vokallerin çeşitli bakımlardan birbirine uyması hadisesidir. Türkçe kelimelerde göze çarpan vokal uygunluğu, kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık bakımlarından olmak üzere iki nokta etrafında toplanır" (Ergin 2009: 97).

1.6.1. Kalınlık-İncelik Uyumu

"Kalınlık-incelik uyumuna göre bir kelime, kalın veya ince vokallari ihtiva edebilir. Arap alfabesinde kalın ve ince vokaller için özel işaretler bulunmadığından, kalın ve ince vokalli kelimeleri ayırmada birinci ölçü, bunların *ġ/ḳ* veya *g/k* seslerinden herhangi birini ihtiva etmeleridir. Çağatay Türkçesinde kalın vokalli kökler, kalın vokalli ekler (içerisinde *ġ/ḳ* sesleri bulunan), ince vokalli kökler ise ince vokalli ekler (içerisinde *g/k* sesleri bulunan) alırlar" (Eckmann 2009: 27-28).

Türkçenin en temel kurallarından biri olan kalınlık-incelik uyumuna AC'de genel olarak uyulmakla birlikte yönelme durum ekinin kullanıldığı sözcüklerde bu kuralın sistematik şekilde bozulduğu görülmektedir. Eser boyunca yönelme durumu eki olarak hem Arapça-Farsça hem de Türkçe sözcüklerde tek şekilli *+ġa* eki kullanılmıştır:

1.6.2. Türkçe Sözcüklerde Yönelme Durum Ekinin Yazımı

yerġa "yere" (3-11); *üstiġa* "üstüne" (5-3); *birligiġa* "birliğine" (7-2); *yürgüçiġa* "yürüyene" (10-19); *işlerġa* "işlere" (14-17); *öziġa* "kendisine" (12-17); *kimlerġa* "kimlere" (18-8); *bizlerġa* "bizlere" (19-2); *birbiriġa* "birine" (21-11) vd.

1.6.3. Arapça ve Farsça Sözcüklerde Yönelme Durum Ekinin Yazımı

ḥikmetġa "hikmete" (1-6); *nāşirlerġa* "naşirlere" (1-10); *bülbüllerġa* "bülbüllere" (2-7); *tevḥiḏġa* "tevhide" (4-2); *bendelerġa* "kullara" (4-7); *kefşġa* "ayakkabıya" (4-20); *sünnetġa* "sünnete" (5-17); *hemeġa* "hepsine" (6-12); *nefsġa* "nefse" (12-13); *behiştġa* "cennete" (19-10); *ehliġa* "ehle" (24-4) vd.

1.7. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

"Düzlük yuvarlaklık uyumu, bir kelimedeki vokallerin düzlük-yuvarlaklık bakımından birbirine uymasıdır" (Ergin 2009: 99). "Düzlük-yuvarlaklık uyumu kanununa göre o-ö-u-ü yuvarlak vokallerinden birini ihtiva eden kökler, ı-i-u-ü'lü eklerden u-ü'lü olanlarını alırlar. Fakat Çağataycadaki düzlük-yuvarlaklık uyumu, tam gelişmiş değildir; bu yüzden, ek ve yardımcı vokallerin hepsi, bu uyumdan aynı derecede etkilenmemiştir" (Eckmann 2009: 30).

AC'de bazı ek ve bağlayıcı ünlüler düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlı iken sadece düz veya sadece yuvarlak ünlülü ek ve yardımcı ünlüler düzlük-yuvarlaklık uyumunun dışında kalmıştır:

1.7.1. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumuna Giren Ek ve Yardımcı Ünlüler:

1.7.1.1. İyelik Ekleri

Teklik 1. kişi iyelik ekinin yuvarlak ünlülü şekillerine rastlanmamıştır:

+ım/+im: *āşinālarım* (3-1); *seferimde* "seyahatimde" (3-8); *ḳarındaşlarımnıñg* "kardeşlerimin" (3-15); *ümmetim* (4-22); *ḳarındaşım* "kardeşim" (5-16); *kindikim* "göbeğim, göbek bağım" (6-9) vd.

Çokluk 1. kişi iyelik eki almış iki sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcükler de yuvarlak ünlülü değildir.

+mız/+miz: peyġamberimiz "peygamberimiz" (22-21); *dînimiz* "dinimiz" (24-10).

1.7.1.2. Görülen geçmiş zaman teklik 1. kişi ekleri:

-dım/-dim/-dum/-düm: *boldum* "oldum" (3-8); *ḳıldım* "yaptım" (3-9); *kördüm* "gördüm" (3-11); *meşġūl boldum* "meşgul oldum, ilgilendim" (3-15); *tapdım* "buldum" (3-19); *bildim* (3-22); *sözleşdim* "konuştum" (5-15) vd.

1.7.1.3. *-uḳ* fiilden isim yapım eki

oçuḳ "açık" (23-13).

1.7.1.4. *-ın/-ün* çatı ekleri

köründi "göründü" (4-4) *tesmiye ḳılınġan* "t. kılınan" (5-23); *beyān ḳılındı* "açıklandı" (6-22); *maġfiret ḳılınmaydur* "bağışlanmamaktadır, bağışlanmayacaktır" (8-13); *alınġan dik* "alındığı gibi" (11-21); *alınmaydur* "alınmıyor" (11-21) vd.

1.7.1.5. *-ıl/-ul/-ül* çatı ekleri

oyulġan "oyulan" (4-10); *ḳoşulup* "katılıp" (5-4); *üzülse* "kesilse, ilgisini kesse" (5-11); *körülüp* "görülüp" (6-5); *ayrılıp* "ayrılıp" (14-13); *zebān uzatılmaydur* "söz edilmiyor" (15-22); *çafılsun* "asılsun, vurulsun" (17-16); *kömülgende* "gömüldüğü zaman" (18-4); *yazılġan* "yazılan" (18-21) vd.

Bir örnekte edilgenlik eki *-il*'in düzlük-yuvarlaklık uyumu dışında kaldığı görülmektedir: *kötürilgende* "kaldırıldığı zaman" (13-18).

1.7.1.6. *-ıp/-ip/-up/-üp* zarf-fiil eki

aḳıp "akıp" (2-4); *külüp* "gülüp" (2-4); kiltürüp "getirip" (2-19); *aralaşıp* "karışıp" (4-10); köpeyip "çoğalıp" (4-11); *añglap* "anlayıp" (4-23); *ḳoşulup* "katılıp" (5-4); *işenip* "güvenip" (8-5); *yumup* "yumup" (20-3); *yügürüp* "koşup" (20-5) vd.

1.7.1.7. *+inçi/+ünçi* sıra sayı eki (ilk ünlü)

birinçi "birinci" (10-10); *ikinçi* "ikinci" (10-14); *üçünçi* "üçüncü" (10-14); *törtünçi* "dördüncü" (10-14); *beşinçi* "beşinci" (10-15); *altınçı* "altıncı" (11-1).

1.7.1.8. *-unç* fiilden isim yapım eki

ḳorḳunçı "korkuncu" (7-4).

1.7.1.9. *+lıḳ/+lik* isimden isim yapım eki

amānlıḳ "eminlik" (7-3); *yaḫşılıḳ* "iyilik" (11-1); *kançilik* "kaç, ne kadar" (11-23); *rāstlıḳ* "doğruluk" (14-8); *peyġamberlikġa* "peygamberliğe" (14-10); *saḳlıḳ* "canlılık, uyanıklık" (17-10) vd.

tendürüstlik "sağlamlık" (17-10) sözcüğünde *+lik* ekinin düzlük-yuvarlaklık uyumu dışında kaldığı görülmektedir.

1.7.1.10. *+lıġ/lig* isimden isim yapım eki (isimden sıfat türeten ek)

sürʿatlig "süratlı" (2-2); *iştibāhlıġ* "şüpheli" (3-14); *ʿunvānlıġ* "ünvanlı" (6-1); *aḫlāḳlıġ* "ahlaklı" (6-10); *inḳıyādlıġ* "itaatli" (12-20); *atlıġ* "adlı" (18-4); *tatlıġraḳdur* "daha tatlıdır" (20-15) vd.

İki sözükte *+lig* sıfat eki düzlük-yuvarlaklık uyumu dışında kalmıştır: *ḳaşlig* "kaşlı" (1-6); *şāmlig* "şamlı" (5-23).

1.7.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumuna Girmeyen Ekler

1.7.2.1. *+sız/+siz* isimden isim yapma eki

ḳuṣūrsız "kusursuz" (2-13); *yolsız* "yolsuz" (2-17); *aṣılsız* "asılsız" (4-3); *atasız* "babasız" (7-12).

1.7.2.2. *+dın/+din* ayrılma durumu eki

kündin "güneşten" (3-7); *yalarıdın* "yaylarından" (6-2); *yoḳdın* "yoktan" (12-5); *üçdin* "üçten" (13-5); *törtdin* "dörtten" (13-6); *sütdin* "sütten" (20-15) vd.

1.7.2.3. *-dı/-di* görülen geçmiş zaman teklik 3. kişi eki

köründi "göründü" (4-4); *oldı* "oldu" (4-18); *orunlaşdı* "yerleşti" (4-11); *m. boldı* "kanıt olarak gösterildi" (5-20) vd.

1.7.2.4. *+ı/+i;+sı/+si* teklik 3. kişi iyelik eki

üstiġa "üstüne" (5-3); *ḳorḳunçı* "korkuncu" (7-4); *yolıda* "yolunda" (9-6); *rükni* "esası" (10-11); *küni* "günü" (18-15) vd.

1.7.2.5. *+ünçi* sıra sayı eki (ikinci ünlü)

üçünçi "üçüncü" (10-14); *törtünçi* "dördüncü" (10-14).

1.7.2.6. *-ġıl* emir eki

bolġıl "ol" (20-7); *köz tutġıl* "bekle" (24-6).

1.7.2.7. *+nı/+ni* belirtme durumu eki

sözni "sözü" (4-23); *bunı* "bunu" (6-15).

1.7.2.8. *+nıŋ͡ġ/+niŋ͡ġ* ilgi durumu eki

sözniŋ͡ġ "sözün" (10-1); *ölügniŋ͡ġ* "ölünün" (18-4).

1.7.3. Yalnızca Yuvarlak Ünlülerle Kullanılan Ekler

1.7.3.1. *+dur/+dür* bildirme eki

dūzaḫdadur "cehennemdedir" (4-23); *kimlerdür* "kimlerdir" (5-1); *sünnetdür* "sünnetlerdir" (5-2); *kelimesidür* "kelimesidir" (7-11); *tanımaḳdur* "tanımaktır" (9-12); *kimdindür* "kimdendir" (16-1).

1.7.3.2. *-ġunça/-ķunça* zarf-fiil eki

rücūʿ ķılmaġunça "dönmeyince" (5-22); *açķunça* "açınca" (20-3).

1.7.3.3. *-ur/-ür* ettirgenlik eki

pışurmaķ "olgunlaştırmak" (6-3); *tüşürmese* "indirmese" (9-9).

1.7.3.4. *-ur/-ür* geniş zaman eki

ʿibādet bolur "ibadet olur" (10-3); *bilenür* "bilinir" (10-4); *şunı ķılurlar* "onu yaparlar" (12-21); *birürler* "verirler" (13-23) vd.

1.7.3.5. *-tur/-tür* ettirgenlik eki

kiltürüp "getirip" (2-19); *aralaşturmaġan* "karıştırmayan" (7-3); *öltürġuzup* "öldürüp" (18-6).

1.7.3.6. *-ġuz/-güz* ettirgenlik eki

yitgüzmek "ulaştırmak" (14-7); *tirgüzedür* "diriltiyor" (16-23); *öltürġuzup* "öldürüp" (18-6).

1.7.3.7. *-gu(dik)* sıfat-fiil eki

çıķġu dik "çıkacak gibi" (11-15); *ķādir bolġu dik* "kadir olacak gibi, kadir olacak kadar" (18-6).

1.7.3.8. *-sun/-sün* emir eki teklik 3. kişi eki

maʿlūm bolsun "bilinsin" (14-15); *çafılsun* "asılsun, vurulsun" (17-16); *atılsun* "vurulsun" (17-16); *köysün* "yansın" (17-17); *aķsun* "aksın, suda boğulsun" (17-17).

1.7.3.9. *mu* soru edatı

bar mudur "var mıdır?" (17-15); *suāl ķılur mu* "soru sorar mı?" (18-2); *ḥaķķ mudur* "gerçek midir? (18-14); *rāst mudur* "doğru mudur?" (18-14); *revā mudur* "mümkün müdür?" (21-1).

1.8. Ünsüz Değişmeleri

1.8.1. *t- > d-*

"Çağatay Türkçesinde kelime başı *t-* sesleri korunmuştur; ancak "*di-, dik, dağı, dur-durur, digrü/tigrü, digin, değinçe/degünçe*" gibi sözcüklerde *t->d-* değişimi gerçekleşmiştir" (Eckmann 2009: 39, Ercilasun 2004: 430). Bu durum "Çağataycanın kendi inkişâfı değil, Batı Türkçesinin tesirinden ibarettir" (Ergin 1992: 212, Argunşah 2013: 94). AC'de *t->d-* değişimini yansıtan örnekler şunlardır:

dik "gibi" (2-4) < KB *teg* (Arat 1979: 430); *-dur/-dür* bildirme eki (5-1) < ET tur-ur (Gabain 2003: 88); *di-* "demek" (7-5) < DLT tė- (Atalay 1986: 591).

1.8.2. *-ḍ > -y*

"Karahanlı ve Harezm Türkçelerinde *-ḍ-* olarak geçen Eski Türkçenin kelime içi ve kelime sonundaki *-d-* sesi, Çağataycada *y*'ye değişmiştir" (Eckmann 2009: 39, Akar 2005: 207, Ercilasun 2004: 430). Metinde bu değişimin örnekleri bulunmaktadır:

ayaķ "ayak" (24-3) < KB aḍaķ (Arat 1979: 4); *kiyin* "sonra" (5-13, 6-8, 11-7…) < KB kiḍin (Arat 1979: 256); *ķayt-* "geri dönmek" (6-10) < KB ķaḍıt- (Arat 1979: 214); *uyķu* "uyku" (14-11) < KB uḍķu (Arat 1979: 489); *ayır-* "ayırmak" < KB aḍır- (Arat 1979: 6).

1.8.3. *b- > m-*

b->m- değişikliği Türkçe kelimelerin başında görülen bir değişikliktir. Bu değişikliğe umumiyetle uzak nazal benzeşmenin sebep olduğu anlaşılmaktadır (Ergin 2009: 90, Eckmann 2009 37).

Orhon Türkçesi döneminde başlayıp Uygurcada tamamlanan söz içi ve söz sonundaki *n͡g* ve *n*'nin etkisiyle baştaki *b-* sesinin *m-*'ye değişimini (Ölmez 1996: 61) AC'de gösteren örnekler şunlardır:

men "ben" (4-19) < OT ben ~ men (Tekin 2003: 119); *min͡g* "bin" (18-17) < OT bing/bın͡g ~ min͡g (Tekin 2003: 128); *munı* "bunu" (7-20, 8-13, 15-20) < OT bunı (Tekin 2003: 121); *mundın* "bundan" (8-12, 12-13); *mun͡ga* "buna" (15-19).

1.8.4. *+ḳ > +ġ* (Ötümlüleşme)

"Çağataycada aslî *-ḳ* ve aslî *ġ* ünsüzleri birbirine karışmıştır" (Ölmez 1996: 61). "Bu durum *+lıḳ* isim yapma eki ile *+lıġ* sıfat yapma ekinin karşılıklı yer değiştirmesine sebep olur" (Eckmann 2013: 89).

AC'de dört sözcükte isimden isim yapım eki *+lıḳ* yerine, isimden sıfat türetme eki *+lıġ* kullanılmıştır:

keteliġı "büyüklüğü" (7-23); *güvāhlıġ* "şahitlik" (8-5, 9-14, 10-14); *rāstlıġıġa* "doğruluğuna" (11-1); *cāʿizlıġıġa* "caizliğine" (23-13).

Bir örnekte *ḳ* ünsüzü iki ünlü arasında kalarak ötümlüleşmiştir: *buyraġı* "buyruğu, emri" (16-10, 16-12) < ET buyruk (Gabain 2003: 271).

1.8.5. *-ġ- > -ḳ-*

İki sözcükte, söz içinde *-ġ- > -ḳ-* değişimi gerçekleşmiştir: *ḳısḳa* "ḳısa" (6-18) < DLT, KB ḳısġa (Atalay 1986: 321, Arat 1979: 252); *ḳutḳar-* "kurtar-" 7-25 <DLT, KB ḳutġar (Atalay 1986: 389, Arat 1979: 295).

1.8.6. *-d- > -y- > -g-*

"Çağataycada vokalle başlayan birkaç kelimede *d/ḍ*'den gelen *y*, *g*'ye dönüşmüştür" (Eckmann 2009: 40, Ölmez 1996: 63). AC'de "*ige*" sözcüğü bu ses değişiminin tek örneğini oluşturmaktadır: *ige* "sahip" (7-25, 9-20, 24-3) < KB iḍi (Arat 1979: 187).

1.8.7. *-ḳ- > -ẖ-*

Çağatay Türkçesinde "*-ḳ-*, bazen konsonantların yanında *-ẖ-* olur. Eski Uygur Türkçesi döneminde başlayan bu ses değişimini" (Eckmann 2009: 41, Ölmez 1996: 64) AC'de örnekleyen iki sözcük bulunmaktadır: *yaẖşı* "güzel, iyi" (9-5, 11-1) **<** KB yaḳşı (Arat 1979: 516); *oẖşa-* "benzemek" (12-1) < KB oḳşa- (Arat 1979: 337).

1.8.8. *-p- > -f-*

Çağatay Türkçesinin dil hususiyetlerinden biri olan bazı sözcüklerdeki söz içi *p* ünsüzünün *f*'ye değişmesi (Eckmann 2009: 38, Ergin 1992: 212, Akar 2005: 207)'nin eserde iki örneği bulunmaktadır: *çafıl-* "vurul-" (17-16) < DLT çapıl- (Atalay 1986: 135); *tafşur-*[29] "teslim etmek, bırakmak" (24-4) < DLT tapşur- (Atalay 1986: 575).

[29] tafşur- fiili, 24-5'te tapşur- şeklinde yazılmıştır.

1.9. Ünsüz Türemesi

1.9.1. /*y*/ Türemesi

Eski Uygur Türkçesinda başlayan dar ünlülü sözcüklerin başında *y*- sesi türemesi (Ölmez: 1996: 67)'nin AC'de tek örneği bulunmaktadır:

yıraḳ "uzak" (2-6, 3-18) < OT ıraḳ (Ergin 2011: 95).

1.10. Ünsüz Düşmesi

1.10.1. *y- > Ø-*

"Çağatay Türkçesinde söz başında kimi sözcüklerde *y*- sesi düşmüştür" (Ergin 1992: 212, Ölmez 1996: 65, Eckmann 2009: 40). AC'de de iki sözcükte *i* ünlüsünden önceki *y*- sesinin düştüğü görülmektedir:

iber- "göndermek" (10-13) <**iyiber*-<**ıdu ber*- (Ölmez 1996: 51); *inçge* "ince" (20-2) < DLT yinçge (Atalay 1986: 792).

1.10.2. *-v > -Ø*

"Çağatay Türkçesinde *su* sözcüğündeki -*v* sesi düşmüştür" (Ercilasun 2004: 430). AC'de *su* sözcüğü bu gelişmeye koşutluk göstermektedir: *su* "su" (20-18) < DLT suw (Atalay 1986: 543); *sunı* "suyu" (20-15).

1.10.3. *-r- > -Ø*

"Çağatay Türkçesinde *r*- sesi, konsonantlardan önce sık sık düşmektedir" (Eckmann 2009: 43, Ergin 1992: 213, Akar 2005: 2007).

AC'de *ir*- fiilindeki *r*- sesi düşmüştür: *az imes* (6-8) < DLT er- (Atalay 1986: 187); *ziyānda imesdür* (9-7); *muḥtāc imesdür* (12-2); *ṣūretleri dik imesdür* (13-7); *maḫlūḳ imesdür* (15-1) vd.

1.11. Yer Değiştirme

Bir sözcükte seslerin yer değiştimesi hadisesi gözlenmektedir: *yamġur* "yağmur" (2-10) < DLT yağmur ~ yamġur (Atalay 1986: 739).

1.12. Ünsüz Uyumu

"Ünsüz uyumu, Türkçe kelimelerde, yan yana gelen konsonantların seda bakımından birbirine uyması hadisesidir" (Ergin 2009: 75). "Çağataycada ünsüz uyumu kesin biçimini almamıştır; ancak genellikle ötümlü ünsüzle başlayan ekler, sert ünsüzlerin yanında ötümsüzleşme eğilimindedir" (Ölmez 1996: 68). Bu bağlamda, AC'de tam bir ünsüz uyumunun bulunmadığı ve tek şekilli ötümlü ünsüzle başlayan eklerin ünsüz uyumuna aykırı kullanıldığı görülmektedir:

1.12.1. *+dın/+din* ayrılma durumu eki

yoḳdın "yoktan" (12-5); *üçdin* "üçten" (13-5); *törtdin* "dörtten" (13-6); *ḳılıçdın* "kılıçtan" (20-2); *sütdin* "sütten" (20-15).

1.12.2. *+da/+de* bulunma durumu eki

kiçiglikde "küçüklükte" (4-10); *dūzaḫdadur* "cehennemdedir" (4-23); *ʿibādetde* "ibadette" (5-4); *meclisde* "mecliste, toplantıda" (5-15); *peydā ḳılmaḳda* "yaratmakta" (9-12).

1.12.3. *+ġa* yönelme durumu eki

Yönelme durumu eki, hem ünlü hem ünsüz uyumu dışında kalan ve tek şekilli olan *+ġa* ekidir: *yerġa* "yere" (3-11); *sünnetġa* "sünnete" (4-9); *milletġa* "millete" (4-22); *taşġa* "taşa" (4-10); *didekġa* "köleye" (24-2).

1.12.4. *-dı/-di* görülen geçmiş zaman eki

tapdım "buldum" (3-19); *orunlaşdı* "yerleşti" (4-11); *aytdı* "söyledi, bildirdi" (4-19); *sözleşdim* "konuştum" (5-15); *kiçdi* "geçti" (6-13).

1.12.5. *-ġan/-gen* sıfat-fiil eki

okuşġan hem-sebāḳlarım "okuyan/okuduğum ders arkadaşlarım" (2-15); *içgen kişi* "içen kişi" (20-17); *ibergen peyġaberidür* "gönderdiği peygamberidir" (10-13).

1.12.6. *-ġu* sıfat-fiil eki

çıḳġu dik "çıkacak gibi" (11-15); *ḳādir bolġu dik* "kadir olacak gibi, kadir olacak kadar" (18-6).

1.12.7. *-ġuçı/-güçi* sıfat-fiil eki

içgüçiler "içenler" 20-19; *peydā ḳılġuçı* "yaratan"(11-2); *taḳdir ḳılġuçı* "takdir eden" (16-2).

1.12.8. *-ġunça/-günçe* zarf-fiil eki

-ġunça/-günçe/-ḳunça zarf-fiil ekinin ötümlü ve ötümsüz varyantlarıyla ünsüz uyumuna tabi durumdadır:

rücūʿ ḳılmaġunça "dönmeyince" (5-22); *açḳunça* "açınca" (20-3).

Biçim Bilgisi

2.1. Ad Çekimi

2.1.1. Çokluk:

AC'de çokluk eki olarak ünlü uyumuna tabi olan *+ler/+lar* eki kullanılmıştır:

Sular (2-4); *nergisler* (2-5); *nimeler* "neler" (7-24); *aġırlıḳlar* "zorluklar" (21-10) vd.

2.1.2. İyelik Ekleri

"İyelik ekleri, vokalle biten kök ve gövdelere doğrudan doğruya, konsonantla bitenlere ise bir yardımcı vokalle getirilir" (Eckmann 2009: 66). "Çağataycada iyelik eklerinin ikinci şahısları sağır kefli, üçüncü şahısları da yalnız düz şekillidir" (Ergin 1992: 213).

Teklik 1. Kişi: *+ım+im*:

AC'de teklik birinci kişi iyelik eklerinin yalnızca düz-dar ünlülü şekillerine rastlanmıştır:

āşināların (3-1); *seferimde* "seyahatimde" (3-8); *ḳarındaşlarımnıŋ͡ġ* "kardeşlerimin" (3-15); *ümmetim* (4-22); *ḳarındaşım* "kardeşim" (5-16); *kindikim* "göbeğim, göbek bağım" (6-9) vd.

Teklik 2. Kişi: *+ıŋ͡ġ/+iŋ͡ġ*:

perverdiġarıŋ͡ġ "Tanrın, var edenin, yaratanın" (18-6/7); *peyġamberiŋ͡ġ* "peygamberin" (18-7); *dîniŋ͡ġ* "dinin" (18-7).

Teklik 3. Kişi: *+sı/+si; +ı/+i*:

yoruşı "parlaklığı, aydınlatması" (2-3); *riştesi* "ipliği" (2-10); *levḥasıġa* "levhasına" (2-17); *yolıdın* "yolundan" (4-5); *tili* "dili" (14-21) vd.

Çokluk 1. Kişi: *+imiz*

peyġamberimiz "peygamberimiz" (22-21); *dînimiz* "dinimiz" (24-10).

Çokluk 2. Kişi: (-)

Eserde çokluk ikinci kişi iyelik eki almış bir sözcüğe rastlanmamıştır.

Çokluk 3. Kişi: *+ları/+leri*:

ḥareketleri "hareketleri" (2-2); *közleri* "gözleri" (2-5)*; dilleride* "gönüllerinde" (2-7); *müşkillerini* "sıkıntılı durumlarını" (21-9); *kirmekleri* "girmeleri" (21-16) vd.

2.1.3. Durum Ekleri

2.1.3.1. İlgi Durumu: +nıŋ͡ğ/+niŋ͡ğ

"Çağataycada ilgi durumu ekinin yalnız konsonantla başlayan şekilleri umumileşmiştir" (Ergin 1992: 213). AC'de ilgi durumu eki, düzlük-yuvarlaklık uyumunun dışında kalmış; gerek ünlü gerekse ünsüz ile biten sözcüklerden sonra 'ek'in düz-dar ünlülü şekilleri kullanılmıştır:

bülbüllerniŋ͡ğ "bülbüllerin" (2-7); *yamanlıḳlarnıŋ͡ğ* "kötülüklerin" (8-12); *anıŋ͡ğ* "onun" (9-23); *sözniŋ͡ğ* "sözün" (10-1); *küniniŋ͡ğ* "gününün" (10-23); *ölügniŋ͡ğ* "ölünün" (18-4) vd.

2.1.3.2. Yönelme Durumu: +ġa

"Çağataycada yönelme durumu eki, vokallerden sonra *+ġa/+ge*; sedalı konsonantlardan sonra umumiyetle *+ġa/+ge*, bazen *+ḳa+ke;* sedasız konsonantlardan sonra umumiyetle *+ḳa+ke,* bazen de *+ġa/+ge'*dir" (Eckmann 2009: 71).

AC'de Yönelme durumu eki hem ünlü hem de ünsüz uyumumunun dışında kalmıştır. "Ek"in ötümsüz ünsüzlerden sonra ötümlü *ġ* ünsüzüyle kullanıldığı görülmektedir. İnce ünlülü isimler de kalın ünlülü yönelme durumu ekini almıştır:

yerġa "yere" (3-11); *bendelerġa* "kullara" (4-7); *taşġa* "taşa" (4-10); *milletġa* "millete" 4-22; *olarġa* "onlara" (5-7); *hemeġa* "her şeye" (6-12); *işlerġa* "işlere" (12-22) vd.

İyelik eki almış sözcüklerden sonra da yönelme durumu eki olarak *+ġa* kullanılmıştır:

ümmetimġa "ümmetime" (4-21); *ḫāṭırımġa* "aklıma" (5-13); *levḥasıġa* "levhasına" (2-17); *üstiġa* "üstüne" (5-3); *yıldızıġa* "yıldızına" (6-19); *birligiġa* "birliğine" (7-2); *ḳılıḳıġa* "mizacına, tabiatına" (12-16); *Allah taʿālānıŋ͡ğ heme kitāblarıġa* "Allah taʿālānın bütün kitaplarına" (10-22) vd.

Zamirlerden sonra yönelme durumu eki +ŋ͡ğa şeklindedir:

maŋ͡ğa "bana" (7-19); *saŋ͡ğa* "sana" (7-20); *aŋ͡ğa* "ona" (7-25); *muŋ͡ğa* "buna" (15-19).

2.1.3.3. Belirtme Durumu: +nı/+ni

"Çağataycada belirtme durumu eki *+nı/+ni*, üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra umumiyetle *+n*'dir" (Eckmann 2009: 74). AC'de belirtme durumu eki olarak *+nı/+ni* kullanılmıştır:

zebānnı "dili" (2-15); *yulduzlarnı* "yıldızları" (2-16); *otlarnı* "ateşi" 2-16; *hidāyetni* "hidayeti" (2-20); *sözni* "sözü" (4-23); *hediyye ḳılmaḳnı* "hediye etmeyi" (6-14); *bunı* "bunu" (6-15) vd.

AC'de iyelikli sözcüklerden sonra da belirtme durumu eki *+nı/+ni*'dir:

kitābımnı kitabımı" (6-14); *tevhîdniŋ͡ğ mertebesini* "tevhidin mertebesini" (7-1); *öz igesini* "kendi sahibini" (7-25) *yollarını* "yollarını" (3-15); *yıldızlarını* "yıldızlarını" (9-8); *anasını* "anasını" (24-2).

2.1.3.4. Ayrılma Durumu: +dın/+din

"Çağataycada ayrılma durumu ekleri *-dın/-din/-tın/-tin'dir*" (Eckmann 2009: 77). AC'de ayrılma durumu eki olarak *+dın/+din* kullanılmış ve metin boyunca uyum dışında kalmıştır:

yamġurdın "yağmurdan" (3-8); *yolıdın* "yolundan" (4-5); *igesidin* "sahibinden" (9-20); *yoḳdın* "yoktan" (12-5); *üçdin* "üçten" (13-5); *ḳılıçdın* "kılıçtan" (20-2); *sütdin* "sütten" (20-15) vd.

2.1.3.5. Bulunma Durumu: +da/+de

"Çağataycada *+da/+de/+ta/+te* olan bulunma durumu ekinin" (Eckmann 2009: 76, Ölmez 1996: 74), AC'de sadece *+da/+de* biçimleri kullanılmıştır:

medreseleride "medreselerinde" (2-20); *içide* "içinde" (3-18); *kiçiglikde* "küçüklükte" (4-10); *dūzaḫdadur* "cehennemdedir" (4-23); *ʿibādetde* "ibadette" (5-4); *ornıda* "yerine" (5-5); *meclisde* "mecliste, toplantıda" (5-15) vd.

2.1.3.6. Eşitlik Durumu: +ça/+çe

"Çağataycada eşitlik ekleri *+ça/+çe*'dir" (Eckman 2009: 82, Ergin 1992: 214). AC'de genellikle art ünlülü *+ça* biçimi kullanılan eşitlik eki, eklendiği bazı sözcüklere zarf anlamı katmıştır:

başıça asılġan "başı aşağı olacak şekilde asılan" (2-10); *başḳaça bolup* "başka bir şekilde olup" (4-6). Eşitlik durumu eki *+ça*, yönelme durumu eki *+ġa* ile birleşerek *-e kadar* anlamı vermiştir: *ḳıyāmetġaça* "kıyamete kadar" (13-15); *intihāsıġaça* "sonuna kadar" (18-21); *yerġaça* "yere kadar" (20-11).

Sıfat görevinde kullanılan iki sözcükte eşitlik durumu eki *+çA* bulunmaktadır: *neçe* "nice, ne kadar" (5-3) *munça* "bunca" (21-20).

2.1.3.7. Yön Gösterme Eki: +ra, +geri

İki örnekte kalıplaşmış halde bulunan yön gösterme eki almış sözcükler şunlardır: *içre* "içeri, içinde" (2-15); *ilgeri* "ileri, önce" (10-5).

2.2. Zamir n'si

"Çağataycanın tipik özelliklerinden biri" (Ölmez 1996: 77) olan zamir *n*'sinin kullanılmamasının örneğine AC'de sıklıkla rastlanmaktadır. Ancak "anda", "andın", "munça" gibi çekime girmiş zamirlerde zamir *n*'sinin kullanıldığı görülmektedir:

taġlarıda "dağlarında" (2-4); *bülbüllerniṉ̄ dilleride* "bülbüllerin gönüllerinde" (2-7); *içide* "içinde" (3-18); *üstide* "üstünde" (3-18); *yolıdın* "yolundan" (4-5); *yalarıdın* "yaylarından" (6-2); *arasıda* "arasında" (12-23) vd.

2.3. Sıfatlarda Karşılaştırma

"Çağataycada karşılaştırma, *+raḳ/+rek/+raġ* ekinin sıfatlara eklenmesiyle yapılmaktadır" (Eckmann 2009: 84). AC'de sıfatlarda karşılaştırma *+raḳ* ekiyle yapılmaktadır:

uluġraḳı "en büyüğü" (8-3); *yamanraḳı* "en kötüsü" (8-10); *aḳraḳdur* "daha aktır" (20-15); *tatlıġraḳdur* "daha tatlıdır" (20-15); *ḫoş būyraḳdur* "daha hoş kokuludur" (20-15); *köpraḳdur* "daha çoktur" (20-16).

2.4. Sayılar

AC'deki sayı isimleri şunlardır: *on beş* (3-9); *yetmiş iki* (4-22); *yetmiş üç* (4-22); *tört yüz milyon* (5-19); *yetti* "yedi" (7-21); *beş* "beş" (10-11); *alte* "altı" (10-20); *yigirme* "yirmi" (14-16); *ellig* "elli" (18-17); *miṉ̄ġ* "bin" (18-17). Eserde belirsizlik sayı sözcüğü olarak köp

sözcüğü kullanılmıştır: *köp* "çok" (2-14…); *köpdür* "(20-13); *köprakdur* "daha çoktur" (20-16).

"Çağataycada sıra sayı ekleri *-(ı/u)ncı* ve *-(i/ü)nçidir*" (Eckmann 2009: 88, Ölmez 1996: 77). Metninde geçen sıra sayı örnekleri, *birinçi* "birinci" (10-10); *ikinçi* "ikinci" (10-14); *üçünçi* "üçüncü" (10-14); *törtünçi* "dördüncü" (10-14); *beşinçi* "beşinci" (10-15); *altınçı* "altıncı" (11-1) sözcükleridir.

2.5. Zamirler

2.5.1. Kişi Zamirleri

AC, kişi zamirleri açısından Çağatay Türkçesinden herhangi bir farklılık arz etmemektedir. Eserde teklik ve çokluk birinci kişiler için "*men/biz*", teklik ikinci kişi için "*sen*", teklik ve çokluk üçüncü kişiler için "*ol/olar*" kullanılmıştır. Çokluk ikinci kişi zamiri (*siz*) eserde tespit edilmemiştir.

men "ben" (4-19); *meniŋ* "benim" (4-19); *maŋa* "bana" (7-16); *mende* "bende" (16-4); *seni* "seni" (7-19); *saŋa* "sana" (7-20); *seniŋ* "senin" (7-20); *anı* "onu" (7-13); *andın* "ondan" (7-13); *anıŋ* "onun" (9-23); *aŋa* "ona" (10-6); *anıŋdın* "ondan" (18-2); *bizlerġa* "bizlere" (19-2); *biziŋ* "bizim" (22-21); *olar* "onlar" (5-1); *olardın* "onlardan" (14-13); *olarnı* "onları" (23-23).

2.5.2. İşaret Zamirleri

AC'de işaret zamirleri *bu, şu, ol, şol* ve *uşbu*'dur: *bularnıŋ* "bunların" (4-4); *bunı* "bunu" (6-15); *munı* "bunu" (7-20); *mundın* "bundan" (8-12); *muŋa* "buna" (15-19); *şunı* "onu" (12-21); *anda* "orada, onda" (2-12); *andın* "ondan" (5-12); *anı* "onu" (17-4); *aŋa* "ona" (7-24); *olarda* "onlarda" (9-13); *uşbu* "bu" (8-7…); *şol* "şu, bu" (11-16…); *şoldur* "şudur" (15-5) vd.

2.5.3. Dönüşlülük Zamiri

AC'de dönüşlülük zamirleri "*öz*" sözcüğünün iyelikli şekillerinden oluşmaktadır: *özi* "kendisi" (2-14); *öziġa* "kendisine" (12-17); *özleriġa* "kendilerine" (13-8); *özini* "kendisini" (16-17); *öziniŋ* "kendisinin" (16-19).

2.5.4. Birliktelik Zamirleri

her biri yana birini "birbirlerini" (5-19); *birbiriġa* "birbirine" (21-11); *biri biri bile* "birbiriyle" (24-4).

2.5.5. Soru Zamirleri

AC'de geçen soru zamirleri "*kim, nime ve kançilik*"tir: *kimlerdür* "kimlerdir" (5-1); *kimdür* "kimdir" (5-17); *kimlerġadur* "kimleredir" (18-8); *nimedür* "nedir" (8-10), *nimeġa* "neye" (12-21); *nime bolur* "ne olur" (17-19); *vācib bolġan nerse kançilikdür* "vacip olan şey kaçdır." (11-23).

2.5.6. Belirsizlik Zamirleri

"*nerse, biri, her, biri, kişi, nime, başka, hiç, bazı*" AC'de tespit edilen belirsizlik zamirleridir: *nerselerni* "şeyleri" (4-6); *biridin* "birisinden" (4-23); *her biri* "her biri" (5-19); *birini* "bir kimseyi" (5-19); *hiç nerseni* "hiçbir şeyi" (7-3); *her kişi* "herkes" (7-9); *nimelerġa* "nelere, ne gibi şeylere" (7-24); *nimeler* "neler" (7-24); *başka* "diğer, başka" (8-11), *başkadın* "her şeyden" (9-15); *hiç nerseġa* "hiçbir şeye" (12-1); *hiç maḫlūḳnıŋ* "hiçbir yaratılmışın" (12-16); *baʿżıları* "kimileri" (12-23); *biri* "biri, herhangi biri" (14-23); *baʿżısıġadur* "bazısınadır" (18-9); *baʿżılarıdın* "bazılarından" (22-20); *hiç kişi* "hiç kimse" (23-20).

2.6. Zarflar

"Zarflar; ad, sıfat, zamir ve gerundiumlardan meydana gelmişlerdir. Başlıca fonksiyonları fiilleri, sıfatları ve diğer zarfları vasıflandırmak olan zarflar; yer, zaman ve hareket ifade ederler" (Eckmann 2009: 96; Korkmaz 2017: 430). AC'de tespit edilen zarflar şunlardır:

2.6.1. Yer Zarfları

üstide "üstünde" (3-18); *yoḳarḳı* "yukarı" (18-5); *üstiġa* "üstüne" (20-1).

2.6.2. Zaman Zarfları

irte "sabah, yarın" (2-6); *kiyin* "sonra" (17-9), *yıraḳ* "uzak" (2-6); *soñgra* "sonra" (16-22); *ḥiç vaḳtda* "hiçbir zaman" (9-23); *ilgeri* "önce" (10-5); *ayıda* "ayında" (10-15); *ʿömr içide* "yaşam boyu, yaşam süresince" (10-15); *kiçe* "gece" (20-7).

2.6.3. Azlık-Çokluk Zarfları

köp "çok" (3-1…); *uzun fikrdin* "uzun müddet düşündükten (sonra)" (5-13); *nime* "ne kadar çok" (5-21).

2.6.4. Soru Zarfları

nime üçün "niçin" (15-21); *nime sebebdin* "niçin, ne sebeple" (15-19).

2.7. Çekim Edatları

"Çağataycadaki çekim edatları, isim veya fiil cinsinden (eksiz isimler, kalıplaşmış hal ekli şekiller, kalıplaşmış gerundiumlu şekiller) kelimelerdir; hâl ekleri ile ifade edilemeyen manaların ifadesine yararlar. Birkaç çekim edatı zarf olarak da mevcuttur. Bazı çekim edatları ise hâl ve iyelik eklerini alabilirler" (Eckmann 2009: 97). AC'deki edatlar şu şekilde gruplanabilir:

2.7.1. Adın Yalın Durumuyla Kullanılan Edatlar

dik "gibi":

yāḳut dik "yakut gibi" *bolġan dik* "olduğu gibi" (3-8); *birgen dik* "verdiği gibi" (5-12); *körüp turġan dik* "gördüğü gibi" (11-5) ; *oḫşamaġan dik* "benzemediği gibi" (12-15) vd.

bile/birle "ile":

közleri bile "gözleriyle" (2-5); *āġāz birle* "başlamayla" (2-11); *nerse bile* "şeyle" (4-20); *içmek bile* "içmek ile" (6-12); *kün kelimesi bile* "kün kelimesi ile" (7-12); *anıñg bile* "onunla" (9-23); *tili bile* "diliyle" (14-21); *biri biri bile* "birbiriyle" (24-4) vd.

kibi "gibi":

deli kibi (2-6); *kün kibi* "güneş gibi" (3-3); *cennet kibi* "cennet gibi" (6-10); *ṣatmaḳ kibi* "satmak gibi" (14-12) vd.

üçün "için":

ʿibādet üçün "ibadet için" (2-17); *ḳarındaşlarım üçün* "kardeşlerim için" (6-12); *cān almaḳ üçün* "can almak için" (12-23); *ḳutḳarmaḳ üçün* "kurtarmak için" (21-18) vd.

2.7.2. Adın Ayrılma Durumuyla Kullanılan Edatlar

başḳa "başka, ayrı":

biridin başḳa "birinden başka" (4-23); *Allah taʿālādın başḳa* "Allah'tan başka" (7-9); *mendin başḳa* "benden başka" (7-21); *mundın başḳa* "bundan başka" (12-13) vd.

kiyin "sonra":

t.din kiyin "tevhitten sonra" (11-7); *peyġamberimizdin kiyin* "peygamberimizden sonra" (23-1).

ilgeri "önce, ileri":

dürüstlemaḳdın ilgeridür "düzeltmekten öncedir" (11-17); *fi'ldin ilgeri kiyin* "eylemden sonra önce" (17-9); *hemedin ilgeri* "herkesten önce" (10-5).

soñ͡ġra "sonra":

birgendin soñ͡ġra "verdikten sonra" (21-15).

2.8. İsim-Fiil Ekleri

2.8.1. *-ġan/-gen/-ḳan/-ken*

"Geniş ve şimdiki zaman ifadesi taşıyan ve bütün Türk lehçe ve şîvelerinde yaygın şekilde kullanılan isim-fiil ekidir. Karahanlı ve Hârezm Türkçesinde *-ġan/-gen* şeklinde kullanılan ekin, Çağataycada büyük ölçüde ünsüz uyumuna bağlanarak *-ġan/-gen/-ḳan/-ken* şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Çağataycada bu ekle teşkil edilen isim-fiiller, isim ve yüklem ismi olarak nesne veya hareket karşılama fonksiyonları ile yaygın şekilde kullanılmıştır" (Eraslan 1980: 27-77-78). *-ġan/-gen/-ken* isim-fiil ekinin AC'de sıfat, zarf ve isim fonksiyonlarında kullanıldığı testip edilmiş; art ünlülü *-ḳan* varyantına eserde rastlanmamıştır:

2.8.1.1. Sıfat Görevinde

iritken kümüş "eriten gümüş" (2-4); *mest bolġan kişi* "mest olan kişi" (2-5); *kilgen nerse* "gelen şey, nesne" (4-20); *digen cümleni* "denilen cümleyi" (7-15); *buyrulġan nerselerni* "buyrulan şeyleri" (14-7); *yazılġan bir kitāb* "yazılan bir kitap" (19-9); *tartılġan köprüg* "çekilen köprü" (20-1) vd.

2.8.1.2. Zarf Görevinde

sefer ḳılġanımda "seyahat ettiğim zaman" (3-6); *bolġan dik* "olduğu gibi" (3-8); *ḳ.din cizye alınġan dik* "kâfirlerden cizye alındığı gibi" (11-21); *bilgen dik* "bilir gibi" (16-5); *muḥtāc bolġan sebebdin* "muhtaç olması sebebiyle" (16-1); *ölgendin kiyin* "öldükten sonra" (19-5) vd.

2.8.1.3. İsim Görevinde

iḫtiyār ḳılınġan "tercih ettikleri" (4-9); *tüşken yeri* "düştüğü yeri" (6-11); *taşlaġan kelimesidür* "bahşettiği kelimesidir" (7-11); *buyraġan nerselerniñ͡g* "buyurduğu şeylerin" (8-3); *ibergen peyġaberidür* "gönderdiği peygamberidir" (10-13); *kem ziyāde bolmaydur digenler* "az ya da çok olmuyor, diyenler" (15-9) vd.

2.8.2. *-ġu/-gü/-ḳu/-kü*

"Bütün Türk lehçe ve şîvelerinde kullanılan ve gelecek zaman ile gereklilik ifadesi taşıyan isim-fiil ekidir" (Eraslan 1980: 27). *Teg* "gibi" edatıyla kullanımı yaygındır. AC'de, bu isim-fiil ekinin sadece art ünlülü *-ġu* varyantı *teg* edatıyla iki yerde geçmektedir:

çıḳġu dik "çıkacak gibi" (11-15); *ḳādir bolġu dik* "kadir olacak gibi, kadir olacak kadar" (18-6).

2.8.3. *-ġuçı/-güçi*

"Gelecek zaman ile gereklilik ifadesi taşıyan *-ġu/-gü/-ḳu/-kü* isim-fiil ekine *+çı/+çı* isimden isim yapma ekinin getirilmesiyle oluşan *-ġuçı/-güçi/- ḳuçı/-küçi* isim-fiil eki, Çağataycada genellikle ünsüz uyumuna bağlı olarak kullanılmıştır" (Eraslan 1980: 27, Eckmann 2009: 109). AC'de bu isim-fiil ekinin yalnızca ötümlü şekilleri tespit edilmiştir:

yürügüçiġa "yürüyene"(10-19); *peydā ḳılġuçı* "yaratan, yaratıcı" (11-2); *taḳdi̇r ḳılġuçı* "takdir eden, edici" (16-2); *şefāʿat ḳılġuçınıŋ͡ġ* "şefaat edenin, edicinin" (17-22); *nidā ḳılġuçı ferişte* "çağıran, seslenen, seslenici melek" (19-21) vd.

2.8.4. *-ġanda*

-ġan sıfat-fiil ekinin üzerine bulunma durum eki getirilerek türetilen *-ġanda* eki, "-dığında, -dığı zaman" anlamında zarf-fiil eki olarak kullanılmıştır:

ḳaraġanda "bakıldığında, bakıldığı zaman" (6-6); *delālet ḳılġanda* "doğru yolu gösterdiği zaman" (9-1); *kötürilgende* "kaldırıldığı zaman" (13-18); *kömülgende* "gömüldüğü zaman" (18-4); *tecāvüz ḳılġanda* "haddi aştığı zaman" (21-7) vd.

2.8.5. *-mas/-mes*

"Menfi mâna taşıyan isim-fiil ekidir. Bu sebeple sadece müspet fiil kök ve gövdelerine getirilebilen ek, bütün Türk lehçe ve şîvelerinde yaygın şekilde bir kullanışa sahiptir. Doğu Türkçesinde bu ek, *z>s* değişmesi ile *-mas/-mes* şeklini almıştır" (Eraslan 1980: 28). AC'de isim görevinde kullanılan *-mas/-mes* isim-fiil ekinin tek örneği tespit edilmiştir:

ṭaleb ḳılmasdın "talep etmeden" (11-18).

2.8.6. *-maḳ/-mek*

Fiillerin hareket isimlerini yapan *-maḳ/-mek* isim-fiil ekleri AC'de ad görevinde kullanılmıştır:

içmek bile "içmek ile" (6-12); *söz ḳılmak* "söz etmek" (6-23); *bürhān bile bilmek ve işenmekdür* "delil ile bilmek ve inanmaktır" (8-18) vd.

-maḳ/-mek isim-fiil ekleri, isim çekim ekleriyle de kullanılmıştır:

müṭālaʿa ḳılmaḳġa "tetkik etmeye" (3-14); *hediyye ḳılmaḳnı* "hediye etmeyi" (6-14); *müstaḥaḳ ḥāṣıl bolmaḳı* "meydana gelmesi" (9-19); *vācib bolmaḳınıŋ͡ġ* "vacip olmasının"(11-15); *yamanlıḳnı ḳılmaḳda* "kötülüğü yapmakta" (16-3) vd.

2.8.7. *-r/-ar/-er/-ur/-ür*

"Eski Türkçeden beri bütün lehçe ve şîvelerde yaygın şekilde kullanılan *-r/-ar/-er/-ur/-ür* geniş zaman isim-fiil ekleri, en çok sıfat görevinde kullanılmakla birlikte nesne ve hareket karşılama fonksiyonlarına da sahiptir" (Eraslan 1980: 122). AC'de bu isim-fiil ekinin iki yerde sıfat görevinde kullanılan *-ar* varyantı tespit edilmiştir:

uçar cānvarlarnıŋ͡ġ "uçan hayvanların" (13-7); *uçar cānver dik* "uçan hayvan gibi" (20-4).

2.9. Zarf-Fiiller

2.9.1. *-p*

"Türk dilinin her safhasında sıklıkla kullanılan ve genellikle aynı şahıs, kip ve zamanlı iki veya daha fazla fiili birleştirmek için kullanılan zarf-fiil ekidir. Çağataycada, vokalle biten fiil kök ve gövdeleri, *-p* zarf-fiil ekini doğrudan doğruya almaktadır" (Eckmann 2009: 119). AC'de "ek"in, yoğun bir kullanıma sahip olduğu görülmektedir:

yaḳıp (2-8); *kiltürüp* "getirip" (2-19); *körüşüp* "görüşüp" (3-7); *sorap* "sorup, sorarak" (3-14); *köpeyip* "çoğalıp" (4-11); *aŋ͡ġlap* "anlayıp" (4-23); *işenip* "güvenip" (8-5); *dip* "diye" (12-4) vd.

2.9.2. *-may/-mey*

Fiillere "-mAdAn" anlamı katan *-may/-mey* zarf-fiil eki, "olumsuzluk eki ile zarf-fiil eki *-y*'den oluşmuştur (Argunşah 2013: 156). AC'de *-may/-mey* zarf-fiil ekinin kullanıldığı örnekler şunlardır:

ḳalmay "kalmadan" (4-5, 5-7); *beyān ḳılınmay* "açıklamadan" (6-22); *ş.ḳılmay* "ortak etmeden" (8-6); *kem ziyāde ḳılmay* "azaltıp çoğaltmadan" (14-8); *ḫıyānet ḳılmay* "ihanet etmeden" (14-8); *kitmān ḳılmay* "gizlemeden" (14-8); *işinmey* "inanmadan, inanmayıp" (14-21).

2.9.3. *-ġunça/-günçe/-ḳunça/-künçe*

"Çağataycada sedalı konsonantlardan sonra *-ġunça/-günçe*, sedasızlardan sonra *-ḳunça/-künçe* şeklinde kullanılan bu zarf-fiil eki, asıl hareketle aynı zamanda veya asıl hareketin sonuna kadar olan bir olayı belirtmek (-DIkçA anlamında) ya da asıl fiilin ifade ettiği hareketin kendisine tercih edildiği bir hareketi anlatmak için (IncAyA kadar anlamında) kullanılır" (Eckmann 2009: 118). AC'de iki yerde *-ġunça* ve *-ḳunça* biçimleri tespit edilen "ek"in, Çağatay Türkçesindekine paralel bir işlevde kullanıldığı görülmektedir:

rücūʿ ḳılmaġunça "dönmedikçe" (5-22); *açḳunça* "açıncaya kadar" (20-3).

2.9.4. *-ġaç/-geç/-ḳaç/-keç*

"Çağataycada *-ġaç/-geç,* sedasız konsonantlardan sonra daha çok *-ḳaç/-keç,* şeklinde kullanıldığı görülen bu zarf-fiil eki, esas fiilin hareketinden hemen önce yer alan bir harekete işaret eder" (Eckmann 2009: 116). Türkiye Türkçesinde *-IncA* zarf-fiil ekinin fonksiyonunu üstlenen bu zarf fiil ekinin AC'de sadece art ünlülü *-ġaç* biçiminin kullanıldığı tespit edilmiştir:

mütābaʿat ḳılmaġaç "uymayınca" (6-6); *müştemel bolġaç* "içine alınca" (6-20); *pāk bolġaç* "temiz olunca" (7-4); *beyān ḳılġaç* "açıklayınca, anlatınca" (9-8); *iʿtibār bolmaġaç* "itibar gösterilmeyince" (9-23).

2.10. Eylem Çekimi

2.10.1. Şimdiki Zaman: *-a/-e/-y (dur) + kişi zamiri*

"Çağataycada şimdiki zaman çekimi, *-AdUr/-ydUr* ekleriyle belirli bir hususiyet kazanmıştır. *-a turur, -e turur* birleşik çekiminindeki *turur* yardımcı fiili ekleşmiş ve zarf-fiil ekiyle birleşerek şimdiki zaman çekimini meydana getirmiştir" (Ergin 1992: 215). "Harezm Türkçesinde ortaya çıkan ve Kıpçak Türkçesinde de devam eden *-A* zarf-fiil ekinin *tur-* yardımcı fiilinin geniş zamanı olan *turur* ile birlikte oluşturdukları şimdiki zaman çekimi Çağatay Türkçesinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Ünlüyle biten fiil tabanlarına zarf-fiil eki, *-A* yerine *-y* olarak gelmektedir. *Tur-* fiiline gelen geniş zaman eki bazen düşmekte ve ekleşmeyle yapı *-ydUr* olmaktadır. Olumsuzu *-mAydUr* biçiminde kullanılmaktadır" (Argunşah 2013: 164). "Devam etmekte olan, alışılmış ve tekrarlanmış veya gelecekteki bir hareketi anlatmak" (Eckmann 2009: 140) için kullanılan şimdiki zaman çekiminin, AC'de istek kipi, geniş ve gelecek zaman çekimlerinin anlamsal fonksiyonlarını üstlenecek şekilde kullanıldığı görülmektedir.

AC'de şimdiki zaman teklik ve çokluk ikinci kişi ile çokluk üçüncü kişi çekimi tespit edilmemiştir.

Teklik 1. Kişi

Teklik birinci kişi *-dUr* ekini almamıştır. Birinci kişi çekiminde kişi unsuru olarak *men* kişi zamirinin kullanıldığı ve çekimin kalınlık-incelik uyumuna tabi olduğu görülmektedir:

ḳasem ḳıla-men ki "yemin ederim ki" (4-19); *ẕikr ḳıla-men* "zikredeyim, zikrederim" (7-20); *duʿā ḳıla-men* "dua edeyim, dua ederim" (7-20).

Teklik 3. Kişi

Teklik üçüncü kişi çekiminde kalınlık-incelik uyumuna uyulmuştur. Ancak şimdiki zaman ifadesini veren yapı içindeki düz ünlülü *-A* zarf-fiil ekinden sonra *-dUr* ekinin kullanıldığı durumlarda düzlük-yuvarlık uyumunun dışına çıkılmıştır.

kiledür "(gelecek)" (4-20); *bölenedür* "bölünecek" (4-23); *ıṣlāḥ ḳıladur* "ıslah edecek" 5-21; *körünedür* "görünüyor" 6-7; *dāḫil ḳıladur* "dâhil edecek" (7-13); *ʿafv ḳıladur* "affedecek" (7-13); *diydür* "diyor" 7-20; *maḳbūl boladur* "uygun olacaktır, uygun olur" (9-21); *körüp turadur* "daima görüyor, görür" (11-6); *aṉglaydur* "anlar" (12-6); *saḳlaydur* "korur" (13-1); *ḳaytadur* "dönecektir" (13-18); *biredur* "verir, vermektedir" (16-22); *öledür* "ölür, ölecek" (17-17).

Teklik üçüncü kişinin olumsuz çekimi *-mAydUr* yapısıyla ifade edilmiştir:

kifāye ḳılmaydur "yeterli gelmiyor" (4-8); *oṉglanmaydur* "düzelmez, düzelmeyecektir" (5-22); *birmeydür* "vermiyor, vermeyecek, vermemektedir" (7-23); *maġfiret ḳılınmaydur* "bağışlanmamaktadır, bağışlanmayacaktır" (8-13); *alınmaydur* "alınmıyor" (11-21); *oḫşamaydur* "benzemez, benzememektedir" (12-1); *çıḳmaydurlar* "çıkmazlar" (12-21); *kem ziyāde bolmaydur* "az ya da çok olmaz, olmamaktadır" (15-6) vd.

Çokluk 1. Kişi:

Tek örneği tespit edilen çokluk birinci kişi çekiminde kalınlık-incelik uyumuna uyulmuş ve kişi unsuru olarak *miz*[30] kişi zamiri kullanılmıştır:

ʿaẕāb ḳıla-mız "azap vereceğiz" (18-11).

2.10.2. Görülen Geçmiş Zaman (I): *-dI/-dU + kişi ekleri*

"Çağataycada, görülen geçmiş zaman *-DI/-DU* zaman ekleriyle yapılmaktadır. Bu zaman çekiminde, *-t* ile biten kök ve gövdelerden sonra daima; "*ç, k, p, k, s, ş*" ile biten kök ve gövdelerden sonra ise umumiyetle *-t*'li şekiller kullanılmıştır" (Eckmann 2009: 125). AC'de, görülen geçmiş zamanın birinci şeklinde, teklik ve çokluk ikinci kişi ve çokluk üçüncü kişi çekimleri tespit edilmemiştir. Tespit edilen teklik ve çokluk birinci kişi ve teklik üçüncü kişi çekiminde görülen geçmiş zaman eki *-dı/-di/-du/-dü*'dür. Bu ek, metin boyunca ünsüz uyumu dışında kalmış, ötümsüz ünsüzden sonra da "ek"in ötümlü *d-*'li şekli kullanılmıştır:

Teklik 1. Kişi:

Görülen geçmiş zamanın teklik birinci kişi çekiminde, kişi unsuru olarak iyelik kökenli *-m* kişi eki kullanılmıştır. Birinci kişi çekiminde zaman ekinin, kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumuna girdiği, ünsüz uyumu dışında kaldığı görülmektedir:

boldum "oldum" (3-8); *ḳıldım* (3-9); *kördüm* "gördüm" (3-11); *meşġūl boldum* "meşgul oldum, ilgilendim" (3-15); *tapdım* "buldum" (3-19); *bildim* (3-22); *sözleşdim* "konuştum" (5-15) vd.

Teklik 3. Kişi:

Teklik üçüncü kişide, görülen geçmiş zaman *-dI* ekiyle ifade edilmiştir. Bu kişi çekiminde kalınlık-incelik uyumuna uyulmuş; ancak zaman ekinin yuvarlak ünlülü fiil kök veya

[30] "Biz" çokluk 1. kişi zamirinin başındaki /b/ ünsüzü; gerileyici, uzak ve yarım benzeşmeyle /m/ ünsüzüne dönüştüğünden söz konusu zamir bazen "miz" şeklinde kullanılabilmektedir (Bulak 2017: 29).

tabanlarına getirildiği durumlarda düzlük-yuvarlaklık, ötümsüz ünsüzlerden sonra kullanıldığı durumlarda ise ünsüz uyumunun dışına çıkılmıştır:

köründi "göründü" (4-4); *oldı* "oldu" (4-18); *orunlaşdı* "yerleşti" (4-11); *aytdı* "söyledi, bildirdi" (4-19); *didi* "dedi" (5-1); *m.boldı* "kanıt olarak gösterildi" (5-20); *birdi* "verdi" (6-1); *kiçdi* "geçti" (6-13); *birdi* "verdi" (15-20; *peydā ḳıldı* "yarattı" (16-19); *peydā ḳılmadı* "yaratmadı" (16-20).

Çokluk 3. Kişi:

Tek örneği tespit edilen çokluk üçüncü kişi çekiminde kalınlık-incelik uyumuna uyulmuş, zaman ekinin yuvarlak ünlülü *bol-* fiiline eklenmesiyle düzlük-yuvarlaklık uyumunun dışına çıkılmıştır. Bu kişi çekiminde kişi unsuru olarak *-lar* kişi eki kullanılmıştır:

şürūʿ ḳıldılar "başladılar" (4-13); *muḫtelif boldılar* "uyuşmazlık gösterdiler, farklılaştılar" (5-3).

2.10.3. Görülen Geçmiş Zaman (II): *-p + kişi eki*

"Çağatay Türkçesinde 2. tip görülen geçmiş zaman, *-p* zarf-fiil ekiyle geniş zaman eki alan *tur-* fiilinden müteşekkil *-pDIr/-pDUr*, *-p* (turur) yapılarıyla ifade edilir" (Bulak 2017: 85). "Tesirleri şimdi de devam eden tamamlanmış bir hareketi belirten görülen geçmiş zamanın 2. tipinde, birinci ve ikinci teklik ve çokluklar, sık sık *tur-* yardımcı fiili olmadan kullanılır" (Eckmann 2009: 141). AC'de görülen geçmiş zamanın 2. tipiyle ilgili tek örnek tespit edilmiştir. Bu örnekte kalınlık-incelik uyumuna uyulmuş, kişi unsuru olarak *men* kişi zamiri kullanılmıştır:

atıp-men "attım" (6-2).

2.10.4. Geniş Zaman: *-(u/ü)r + kişi eki*

"Çağatay Türkçesinde geniş zaman *-r, -Ar, -Ur* ekleriyle ifade edilir. Ünlü ile biten fiil kök ve gövdelerinden sonra *-r*, ünsüz ile biten fiil tabanlarından sonra ise *-Ar, -Ur* ekleri kullanılır" (Bulak 2017: 207). "Genellikle hususi bir zamanı işaret etmeyen, belirsiz bir olma veya yapma bildiren" (Eckmann 2009: 131) geniş zaman çekiminin, AC'de *-(u/ü)r* ekleriyle teşkil edilen teklik ve çokluk 3. kişi çekimleri tespit edilmiştir. Çekimde kalınlık-incelik uyumuna uyulmuş; düz ünlü ile biten fiil tabanlarına yuvarlak ünlülü geniş zaman ekinin getirilmesi sebebiyle bazı örneklerde düzlük-yuvarlaklık uyumunun dışına çıkılmıştır:

Teklik 3. Kişi:

taẕlīl ḳılur "doğru yoldan çıkarır" (5-19); *müşerref bolur* "şereflenir" (6-20); *ʿibādet bolur* "ibadet olur" (10-3); *bilenür* "bilinir" (10-4); *şunı ḳılurlar* "onu yaparlar" (12-21); *kāfir bolur mu* "kâfir olur mu" (15-13); *ötür* "geçer" (20-3).

"Çağatay Türkçesinde geniş zamanın olumsuz şekli *-mAz* ekiyle yapılır. Ancak *-mAz* ekinin sonundaki ötümlü *z* ünsüzü, çoğu zaman ötümsüzleşerek *s* ünsüzüne dönüştüğünden söz konusu ek, daha çok *-mAs* şeklinde kullanılır" (Bulak 2017: 210). AC'de iki yerde tespit edilen geniş zamanın olumsuz şekli, *bol-* fiiline *-mas* ekinin eklenmesiyle teşkil edilmiştir:

ḥāṣıl bolmas "meydana gelmez" (9-23); *teşne bolmas* "susamaz" (20-17).

Çokluk 3. Kişi:

Çokluk 3. kişi çekiminde kişi unsuru olarak *-lAr* kişi eki kullanılmıştır:

birürler "verirler" (13-23); *yitküzürler* "ulaştırırlar" (14-8); *ḳılḳlarnı ḳılurlar* "işleri yaparlar" (14-11); *ʿimāret ḳılurlar* "bayındır hale getirirler" (24-4); *ḥiç birini ḳılmaslar* "hiç birini yapmazlar" (14-9); *sözlemesler* "söylemezler" (14-9); *ġāfil bolmaslar* "gafil olmazlar" (14-9).

2.10.4.1. Geniş Zamanın Hikâyesi

"Çağatay Türkçesinde geniş zamanın hikâye birleşik çekiminde esas fiil geniş zaman, ek fiil görülen geçmiş zaman kipinde bulunur. Söz konusu birleşik çekimde ek fiil *ė(r)-* şeklinde kullanılır" (Bulak 2017: 445). AC'de iki yerde tespit edilen geniş zamanın hikâye birleşik çekiminde *e>i* değişimiyle ek fiilin daralıp *i-* şeklini aldığı ve çekimde kalınlık-incelik uyumuna uyulmasına rağmen, dar ünlülü fiil tabanına yuvarlak ünlülü geniş zaman ekinin getirilmesiyle bir örnekte düzlük-yuvarlaklık uyumunun dışına çıkıldığı görülmektedir:

müstaḥaḳ bolur idi "müstahak olurdu" (5-13); *kifāye ḳılur idi* "yetirli olurdu" (9-10).

2.10.5. Emir Kipi

Emir kipi, fiil kök ve gövdelerine emir kipine özgü kişi eklerinin getirilmesiyle yapılmaktadır. AC'de emir kipinin teklik ikinci ve teklik üçüncü kişi çekimleri tespit edilmiştir.

Teklik 2. Kişi:

"Çağataycada emir kipinin teklik 2. kişi çekimi, eksiz veya *-ġıl/-gil/-ġın/-gin*, sedasız konsonantlardan sonra ayrıca *-kil/-kin*, *-ḳın/kin*" (Eckmann 2009: 123) ekleriyle teşkil edilmektedir. AC'de emir kipinin teklik ikinci kişi çekimine iki yerde rastlanmış, bu iki örnekte de kalınlık-incelik uyumuna uyulmuştur. Ancak yuvarlak ünlülü fiil tabanına dar ünlülü *-ġıl* eki getirildiği için düzlük-yuvarlaklık uyumunun dışına çıkılmıştır:

āgāh bolġıl "haberdar ol, bilgi sahibi ol" (20-7); *köz tutġıl* "bekle" (24-6).

Teklik 3. Kişi:

"Çağatay Türkçesinde emir kipi teklik 3. kişi çekimi, -sU(n) eki ile ifade edilmektedir. Nevâyî ve Yusuf Emîrî'nin eserlerinde bazen emir kipi teklik 3. kişi çekimini ifade etmek için, fiil tabanlarına *-dik* ekinin getirildiği görülür" (Bulak 2017: 308). AC'de emir kipinin 3. kişi çekiminde kalınlık-incelik uyumuna uyulmuş; dar ünlülü fiil tabanlarına veya düz ünlülü olumsuzluk ekinden sonra yuvarlak ünlülü emir kipi ekinin getirildiği durumlarda düzlük-yuvarlaklık uyumunun dışına çıkılmıştır:

nefʿ-i ʿāmm bolsun "halka faydası olsun" (6-13); *maʿlūm bolmasun* "bilinmesin" (14-15); *ölsün* "ölsün" (17-16); *çafılsun* "asılsun, vurulsun" (17-16); *atılsun* "vurulsun" (17-16); *köysün* "yansın" (17-17); *aḳsun* "aksın, suda boğulsun" (17-17) vd.

2.10.6. Şart Kipi: *-sa/-se + kişi ekleri*

"Çağataycada şart kipi, fiil kök ve gövdelerine *-sA* şart eki ve iyelik kökenli şahıs eklerinin getirilmesiyle yapılmaktadır. Şart, dilek ve temenni, imkânı veya imkânsızlığı" (Eckmann 2009: 127) ifade etmek için kullanılan şart kipinin AC'de teklik 1. ve 3. kişiyle, çokluk 3. kişi çekimlerine rastlanmıştır:

Teklik 1. Kişi:

Metinde *-sA-m* ekleriyle ifade edilen şart kipinin teklik 1. kişi çekimi iki yerde tespit edilmiştir:

barsam "varsam" (3-11); *ḳarasam* "baksam" (6-15).

Teklik 3. Kişi:

Şart kipi teklik 3. kişi çekimi *-sA* ekiyle ifade edilmiştir:

üzülse "kesilse, ilgisini kesse" (5-11); *ıṣlāḥ ḳılsa* "düzeltse, doğru şekle getirse" (5-21); *şehādet itse* "tasdik etse" (7-13); *rūzeni tutsa* "orucu tutsa" (23-15); *tafşurulsa* "teslim

edilse, bırakılsa" (24-5); *şirk bolmasa* "şirk olmasa" (8-13); *tüşürmese* "indirmese" (9-9); *körmese* "görmese" (11-6); *tafşurulmasa* "emanet edilmese" (24-5) vd.

Çokluk 3. Kişi:

İki yerde tespit edilen çokluk 3. kişi çekimi *-sa-lar* ekleriyle ifade edilmiştir:

birgen dik ḳılsalar "verdiği gibi yapsalar" (5-12); *ḳalmasalar* "kalmasalar" (5-12).

2.10.6.1. Şart Kipinin Hikâyesi

"Çağatay Türkçesinde şart kipi hikâye birleşik çekiminde esas fiil şart kipi, ek fiil görülen geçmiş zaman kipinde bulunur. Söz konusu birleşik çekimde ek fiil genellikle *ėr-* veya *ė-* şeklinde kullanılır" (Bulak 2017: 454). AC'de şart kipi hikâye birleşik çekiminin bir yerde *-sa-lar i-di* ekleriyle ifade edilen çokluk 3. kişi çekimi tespit edilmiştir. Bu örnekte *e>i* değişimiyle ek fiilin daralıp *i-* şeklini aldığı görülmektedir:

ḳalmasalar idi "kalmasalardı" (5-12).

2.11. Yeterlik Fiili

"Çağatay Türkçesinde yeterlik yapısı al- yardımcı fiiliyle yapılmaktadır. Bu yapının olumsuzunda al-'ın yanında bil- yardımcı fiili de kullanılmakta, yardımcı fiil, -A ve -y zarf-fiil eki almış asıl fiilden sonra gelmektedir" (Argunşah 2013: 177, Eckmann 2009: 115, Ölmez 1996: 88). AC'de yeterlik fiilinin tek örnekte olumsuz şimdiki zaman çekimi tespit edilmiştir:

ala almaydur "alamaz, alamamaktadır" (17-4).

Sonuç

Yirmi dört varaktan ibaret, küçük bir risale olan *Akâid-i Cevheriyye*, gençlere dinî terbiye vermek amacıyla yazılmıştır. Eser, Türk ve Müslüman memleketleri ihtiva eden bir seyahat esnasında kaleme alındığı için, yirminci yüzyılın başlarındaki İslam dünyasının içinde bulunduğu durumla ilgili de bir kaynak niteliği taşımaktadır. Eser ayrıca, Damolla Sâbit b. Abdülbâkî'nin kelam, akâid, selefilik vb. konulardaki fikirlerinin anlaşılması açısından önemli bir başvuru kaynağıdır. Abdülbâkî, eserinin özellikle *Mukaddime* bölümünde bu konularla alakalı okuyucuya kapsamlı bilgi sunmaktadır.

Dil ve imlâ hususiyetleri dikkate alındığında *Akâid-i Cevheriyye*'nin Çağatay Türkçesinin özelliklerini taşıdığı görülmekle birlikte, eserde sayısı fazla olmayan bazı farklı kullanımların bulunduğu tespit edilmiştir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Çağatay Türkçesinin özelliklerinden olan "*-p*" (پ)'nin "*-b*" (ب) ile yazılması kuralı, metinde *-p* zarf-fiil ekinin yazımında düzenli olarak işletilmekle birlikte *tap-*, *tapşur-*, *pışur-*, *köp*, *köprüg* sözcüklerinin imlâsında bu kurala uyulmamış; bu sözcüklerdeki *p* ünsüzü, (پ) ile yazılmıştır.

2. "*ç*"nin cim (ج) ile yazılması kuralına aykırı olarak birinçi, ikinçi, törtünçi beşinçi, altınçı, ḳılıç, yalaṉġġaç sözcüklerindeki *ç* ünsüzü, (چ) ile yazılmıştır.

3. Türkçe kökenli kalın ve ince ünlülü sözcüklerin sin (س) ile yazılması kuralına ṣoṉg ve ṣat- sözcüklerinde uyulmamış; bu sözcüklerdeki *s* ünsüzü, (ص) ile yazılmıştır.

4. İnce ünlülü Türkçe sözcüklerden sonra da yönelme durumu eki olarak tek şekilli *+ġa* eki kullanılmıştır.

Dinî bir eser olması hasebiyle *Akâid-i Cevheriyye*'nin kelime kadrosunu ağırlıklı olarak Arapça kelimeler oluşturmaktadır. Soru-cevap usulüyle teşkil edilen eserde sorulara verilen cevapların ayet ve hadislerle delillendirilmesi gayesi, bu yoğunluğun en büyük sebebini meydana getirmektedir.

Akâid-i Cevheriyye, 1930'lu yıllardan sonra Urumçi ağzına dayanan "merkezi şîve"yi edebî dil haline getiren Uygur Türklerinin, eserin basıldığı 1932 yılında Çağatay Türkçesini yazı dili olarak kullanmakta olduklarını göstermesi bakımından da önemlidir.

Kaynakça

AKAR, Ali. (2005). *Türk Dili Tarihi*. Ankara: Ötüken Yayınları.

MEHMEDOĞLU ALİYEV, A. ve diğerleri. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 1109-1122.

ARAT, R. Rahmeti. (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

ARGUNŞAH, Mustafa. (2013). *Tarihî Türk Lehçeleri: Çağatay Türkçesi*. Ankara: Kesit Yayınları.

ATALAY, Besim. (1986). *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini "Endeks"*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

BULAK, Şahap. (2017). *Karşılaştırmalı Tarihî Türk Yazı Dilleri Grameri: Fiil Çekimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

DEVELİOĞLU, Ferit. (2012). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

ECKMANN, Janos. (2009). *Çağatayca El Kitabı.* (Çev.: Günay Karaağaç), İstanbul: Kesit Yayınları.

ECKMANN, Janos. (2013). *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. (Haz.: Osman Fikri Sertkaya), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ERASLAN, Kemal. (1980). *Eski Türkçede İsim Fiiller*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

ERCİLASUN, A. Bican. (2004). *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

ERGİN, Muharrem. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.

ERGİN, Muharrem. (1992). *Türk Dünyası El Kitabı, Dil-Kültür-Sanat*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

ERGİN, Muharrem. (2011). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

YAZICI ERSOY, H. ve diğerleri. (2007). *Türk Lehçeleri Grameri, Yeni Uygur Türkçesi.* (Ed.: A. Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları.

GABAİN, A. Von. (2003). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev.: Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

JİLİLİ, Abulizi. (2004). *Doğu Türkistanlı Din Bilgini Dâmolla Sâbit B. Abdülbâkî (Hayatı, Eserleri ve İtikâdî Görüşleri).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KORKMAZ, Zeynep. (2017). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KURBAN, N. Ahmet. (2014). "Dâvet Adamlığından Devlet Adamlığına: Sâbit Dâmolla". Ankara: *Turkish Studies*, Volume 9/1, s. 313-325.

NECİP, N. Emir. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*.(Çev.: İklil Kurban), Ankara: TDK Yayınları.

KARGI ÖLMEZ, Zuhal. (1996). *Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 3, Simurg Yayınları.

PARLATIR, İsmail. (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınları.

RUZİBAKİ, Mehmet. (2014). "Damolla Sâbît B. Abdülbâkî: Temel Kelami Düşünceleri". *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 12(2), s. 253-276.

SAMİ, Şemseddin. (2006). *Kâmûs-ı Türkî* (Latin Harfleriyle) (Haz.: Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal), İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

TEKİN, Talat. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 9, Sanat Kitabevi.

TEKİN, Talat ve ÖLMEZ, Mehmet. (2003). *Türk Dilleri Giriş*. İstanbul: Yıldız Dil ve Edebiyat Dizisi 2.

ÜNLÜ, Suat. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.

وما امروا الا ليعبدوا الله مخلصين له الدين

اولوب اسمے

عقائد جوهره